

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній рівень – магістр

на тему: «Адаптація українських емігрантів у соціокультурне середовище Чехословаччини
(1920-ті – 1930-ті роки)»

Виконала: студентка 2-го року навчання

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»

Дериш Богдана Володимирівна

Науковий керівник: Бажан Олег Григорович,

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Хойнацька Людмила Михайлівна,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Інституту всесвітньої історії НАН України

Магістерська робота

захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

“ ____ ” _____ 2026 р.

Київ – 2026

Декларація академічної доброчесності

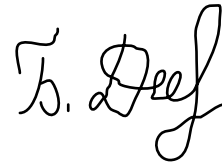
Студентки НаУКМА

Я, Дериш Богдана Володимирівна, 2 р. н. навчання Факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: bohdana.derysh@ukma.edu.ua

- підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему: **«Адаптація українських емігрантів у соціокультурне середовище Чехословаччини (1920-ті – 1930-ті роки)»** відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism;
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

20.05.2026

АНОТАЦІЯ
магістерської роботи

Тема: «Адаптація українських емігрантів у соціокультурне середовище Чехословаччини (1920-ті – 1930-ті роки)»

Автор: студентка 2-го р.н. другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Науковий керівник: Бажан Олег Григорович, кандидат історичних наук, доцент

Захищена: " ____ " _____ 2026 р.

Короткий зміст роботи: Магістерська робота присвячена комплексному дослідженню процесів соціокультурної адаптації та збереженню національної ідентичності українських мігрантів міжвоєнної доби в Першій Чехословацькій Республіці (ЧСР). Залучення широкого кола архівних матеріалів з державних архівів ЦДАВО України та ЦДАГО України дозволило проаналізувати роль ключових українських інституцій у збереженні національної самобутності та популяризації ідей української державності за кордоном.

Робота складається з 3 розділів, 9 підрозділів, вступу, висновків, списку використаних джерел і літератури та 3 додатків.

У другому розділі проаналізовано які заходи були здійснені українськими політичними та науковими елітами в еміграції у співпраці з урядом ЧСР задля сприяння адаптації українців в іноземному середовищі. Було визначено суспільно-політичні засади формування емігрантської мережі, зокрема, діяльність комітетів, які регулювали надання допомоги українським емігрантам та виступали їхнім представництвом у ЧСР, та внесок відкритих на території ЧСР українських освітніх закладів у підготовку

національних фахівців, а також патріотично-виховні практики молодіжних і спортивних організацій («Пласт», «Січ», «Сокіл»).

У третьому розділі за допомогою історико-антропологічного підходу й психологічних теорій досліджено особливості повсякденного життя, світоглядні орієнтири українських емігрантів та внутрішні кризи емігрантської спільноти — зокрема явища «малоросійства» та «зміновіхівства».

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Огляд історіографії	7
1.2. Джерельна база	12
1.3. Понятійний апарат. Методологічні підходи	16
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	23
2.1. Суспільно-політичні та організаційні засади розбудови українського інституційного середовища в ЧСР	23
2.2. Вища школа як осередок формування «національного фахівця» та наукової еліти	32
2.3. Практики національно-патріотичного виховання молоді та юнацтва.....	37
РОЗДІЛ 3. СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЙНА ПОВЕДІНКА УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У ЧЕХОСЛОВАЦЬКОМУ СОЦІУМІ	44
3.1. Світоглядні орієнтири та психологічні установки українців в умовах еміграції	44
3.2. Вплив урбанізованого та мультикультурного простору ЧСР на адаптаційні стратегії українських емігрантів	50
3.3. Збереження української національної ідентичності в умовах міжетнічного життя	57
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	78
ДОДАТКИ	87

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ОУН – Організація українських націоналістів

РСЧА – Робітничо-селянська червона армія

УВПІ – Український вищий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова

УВУ – Український вільний університет

УГА – Українська господарська академія

УГК – Український Громадський Комітет

УНР – Українська Народна Республіка

УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів

УСДРП – Українська соціал-демократична робітнича партія

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

ЧСР – Чехословацька Республіка

ВСТУП

В історіографічних працях українських вчених з багатьох тем, дотичних до становлення української державності, порушується питання зародження та становлення національної свідомості людей, які населяли українські землі. Іншими словами, дослідники намагаються встановити, коли населення України почало ідентифікувати себе українцями.

Традиційно, науковці визнають саме ХХ ст. тим умовним вододілом, що позначає пробудження української національної свідомості. Незважаючи на початкові успіхи Української революції, зокрема проголошення незалежності Української Народної Республіки, несприятлива міжнародна ситуація та неготовність УНР до ведення війни на декілька фронтів призвели до втрати здобутої державності.

Серед низки причин поразки Української революції 1917–1921 рр. дослідники часто виокремлюють недостатній рівень національної свідомості українців, які в більшості своїй не повною мірою усвідомлювали важливість розбудови власної суверенної держави. Ситуація ускладнювалася політичною нестабільністю, яка була породжена частою зміною державних урядів, що дезорієнтувало суспільство.

Попри це, досвід втраченої державності заклав підвалини для подальшого зростання національної самосвідомості. Оскільки в міжвоєнний період на українських теренах прояви національного самовираження були під суворим контролем урядів СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини, легітимне продовження традицій державотворення та культурного розвитку стало можливим значною мірою в емігрантському просторі. Серед іншого, цей фактор також сприяв усвідомленню необхідності інституційної розбудови за кордоном.

Досвід українських емігрантів у ЧСР, які опинилися там у зв'язку з поразкою визвольних змагань та інтернуванням військових частин продемонстрував, що розвиток національної свідомості міг не лише

відбуватися за межами суто українських територій, але й співіснувати з адаптаційними стратегіями. Такий стан речей призвів до того, що українська еміграції міжвоєнного періоду була першою масовою еміграцією, що вийшла за рамки суто економічних інтересів і поставила за мету збереження цієї ідентичності.

У той же час, унікальним є приклад самоорганізації українців в ЧСР, адже саме взаємодія емігрантських осередків з урядом країни дала змогу гарантувати мінімальний соціальний захист та уможливила збереження української самобутності за допомогу інституалізації мережі національних організацій. У зв'язку з цим дослідницький фокус роботи буде спрямований саме на українських емігрантів у Чехословаччині.

Таким чином робота має на меті довести, що інтеграція українців у ЧСР були напряду пов'язана із трансформаційними процесами національної ідентичності, що, в свою чергу, були не лінійним процесом, а скоріше складною стратегією подолання колективної травми поразки. Традиційний історіографічний фокус на політичній діяльності осередків української еміграції часто ігнорує процес кризи ідентичності, притаманної всім індивідам, які змушені пристосовуватися до умов життя в чужій країні. Також, досвід українських емігрантів рельєфно засвідчує, що активізація адаптаційних процесів і розробка відповідних стратегій поведінки не завжди означали втрату національної свідомості, а були більш складним процесом, коректне вивчення якого може стати можливим лише завдяки залученню міждисциплінарного дослідницького інструментарію.

Наукова новизна обраної теми обґрунтовується незадовільним станом дослідження феномену адаптаційних стратегій в контексті національного самоусвідомлення, а також еволюційних процесів національної ідентичності в умовах еміграції. У той час як більшість дослідників активно студіюють діяльність українських еміграційних осередків, особливості та особистісні чинники провідників їх руху, поза широкою дослідницькою увагою залишається проблематика визначення особливостей процесу адаптації

пересічних мігрантів, а також кризи їх національного самоусвідомлення. У межах цього дослідження здійснена спроба гармонійно поєднати загальнонаукові методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, що дозволять більш ретельно проаналізувати его-джерела, із суто психологічними та соціологічними підходами, що уможливають виявлення відповідних маркерів адаптаційних стратегій, результативності збереження національної ідентичності та самоусвідомлення емігрантів.

Використання міждисциплінарного підходу уможливорює максимальну реалізацію евристичного потенціалу джерельної бази, виступаючи ключовим чинником наукової новизни отриманих результатів.

Об'єктом дослідження є українська еміграція в Чехословаччині міжвоєнного періоду.

Предметом дослідження є адаптаційні стратегії українців в Чехословаччині.

Мета роботи полягає у висвітленні різних складових елементів адаптаційних стратегій українських емігрантів в ЧСР.

Мета реалізується шляхом виконання таких завдань:

1. Проаналізувати наявні джерела та історіографію, дотичні до теми дослідження. Вивчити психологічний та соціологічний інструментарій, застосування якого уможливорює дослідження феномену ідентичності емігрантської спільноти.
2. Прослідкувати як різні інституції, сформовані українськими емігрантами, сприяли національному самоусвідомленню закордоном.
3. Дослідити найбільш поширені адаптаційні стратегії українських емігрантів в ЧСР з різним соціальним походженням та політичними вподобанням; проаналізувати чинники, які стали ключовими в їхній інтеграції у чехословацький соціокультурний простір.

Хронологічні межі обмежені 1921-1938 роками. Початкова межа пов'язана з масовим прибуванням українців до ЧСР після завершення активної фази визвольних змагань та започаткуванням урядової допомоги

емігрантам з колишньої Російської імперії. Кінцева межа зумовлена підписанням Мюнхенської угоди у 1938 році, що призвела до ліквідації Першої Чехословацької Республіки.

Географічні межі дослідження визначені територією Першої Чехословацької Республіки у межах її кордонів до 1938 р.

Апробація наукових результатів дослідження здійснена в межах участі в Міжнародній конференції молодих дослідників «Досліджуючи минуле: історик та історичні студії перед викликами сьогодення» (НаУКМА, 2025 р.), під час якої було виголошено доповідь на тему: «Формування адаптаційних стратегій та неподолані виклики українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині»¹.

¹ Дериш Б. В. Формування адаптаційних стратегій та неподолані виклики українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині. *Досліджуючи минуле: історик та історичні студії перед викликами сьогодення: [збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції молодих дослідників* (Київ, НаУКМА, 7-8 квітня 2025 р.) / ред. Наталя Шліхта. Київ: Дух і Літера, 2026. С. 181-187.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд історіографії

Тема української еміграції у Чехословаччині в міжвоєнний період почала досліджуватися українськими дослідниками відносно нещодавно з періоду здобуття Україною незалежності у 1991 році. У радянській історіографії ця тема піддавалася ідеологічному тавруванню з декількох причин. Насамперед, такі теми як діяльність еміграції, боротьба УПА чи будь-які українські національні проекти описувалися як прояви «буржуазного націоналізму», «петлюрівщини» і т.д., що фактично унеможливлювало її об'єктивне вивчення². Водночас побудований на демократичних засадах державний лад Першої Чехословацької Республіки сприймався більшовицьким режимом, що базувався на диктатурі пролетаріату, як ідеологічно ворожий³.

Перші праці, присвячені дослідженню українських емігрантів у ЧСР, були нерозривно пов'язані з Карпатською Україною. Це було обумовлено тим, що у 1930-х рр. значна частина випускників українських університетів з Праги та Подєбрад у пошуках кращого місця для життя зупинялися саме на Закарпатті⁴. Таким чином вони залишалися в межах ЧСР, адже Підкарпатська Русь перебувала у її складі впродовж 1918-1939 рр.

Через специфіку джерельного матеріалу, який базується, здебільшого на програмових документах різних емігрантських організацій, значна частина дослідників акцентувала увагу на політичних аспектах допомоги емігрантам:

² Дзьобак В. Повсякденність ворога: конструювання образу «українського буржуазного націоналізму» в радянській історіографії 1943–1991 років. Сторінки воєнної історії України, вип. 31, 2026. С. 101-103.

³ Кравчук О. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20–30 рр. XX ст. Дриновський збірник. Харків, 2017. С. 438.

⁴ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02. Київ, 1997. 108 с.

чому уряд ЧСР погодився організувати «Російську акцію допомоги», яка передбачала фінансову підтримку емігрантам з колишньої Російської імперії та що закладалося під цією допомогою. Важливі політичні контексти, без яких неможливо сконструювати цілісну картину зовнішніх обставин, які впливали на життя українських емігрантів у Чехословаччині, містять праці Володимира Трощинського⁵, Анатолія Яворського⁶, Степана Віднянського⁷ та інших.

Статті Олени Бетлій⁸, Олександра Даниленка⁹ та Миколи Кугутяка¹⁰ дозволяють деталізувати роль Українського громадського комітету (УГК) як рушія процесів соціокультурної адаптації та правової легітимації українських емігрантів. Саме УГК став першою організацією з широким спектром поставлених завдань, які її члени змогли реалізувати в рамках «Російської акції допомоги».

Сучасний етап розробки зазначеної теми характеризується зміщенням фокусу дослідницької уваги від глобальних політичних процесів до мікроісторії та історії еміграційного повсякдення. Ця тема хоч і залишається перспективною дослідницькою нішею, але її опрацювання все ще залишається на початковому етапі. У контексті дослідження саме побутового аспекту життя емігрантів, варто згадати про доробок Ігоря Срібняка. Серед

⁵ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. 260 с.

⁶ Яворський А. Політика керівництва Чехословаччини щодо українських емігрантів та їх професійних об'єднань у 20–30-х рр. XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету / відп. ред. Ю. Каганов. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 178 – 182.

⁷ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02. Київ, 1997. 108 с.

⁸ Бетлій О. Доба українського громадського комітету у ЧСР (з історії українсько-чеських відносин у XX ст.). Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск. 2000. Т.18, ч.1. С.121–128.

⁹ Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. Етнічна історія народів Європи / ред. А. Слюсаренко, В. Борисенко. Київ, 2001. Вип.10. С.37-40.

¹⁰ Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині. Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади) / упоряд. Ю.Ю. Сливка. Львів, 1992. С. 309-315.

іншого, його роботи висвітлюють повсякдення в таборах для інтернованих. Завдяки цим свідченням можна прослідкувати найперші спроби збереження своєї національної ідентичності українцями закордоном, адже саме табори для інтернованих були проміжним етапом для більшості українців, які після 1920-х рр. опинилися у Чехословаччині¹¹.

Подальшу опіку над соціально-незахищеними верствами населення висвітлює у своїх роботах дослідниця Анастасія Мишуста¹². Окрім цього у своїх дослідженнях вона акцентує увагу на діяльності спортивних організаціях, які функціонували у ЧСР. Науковиця обґрунтовує, що початий в кінці XIX століття на українських теренах молодіжний спортивно-патріотичний рух, продовжував функціонувати закордоном на території Чехословаччини як ще один спосіб збереження своєї ідентичності¹³. У цей контекст вона та Оксана Джус також вплітають жіночий досвід еміграції¹⁴.

Значна частина наукових праць, задіяних у цьому дослідженні, базована на використанні біографічного підходу. Подібні ґрунтовні роботи про діячів української еміграції почали з'являтися ще у 1950-х рр. за кордоном. Героями відповідних праць стали, зокрема Ісаак Мазепа¹⁵ та Леонід Мосендз¹⁶.

Оскільки робота значною мірою сконцентрована на аналізі спогадів емігрантів, які мешкали у Чехословаччині, вагомими виступають дослідження краєзнавців з різних областей, які на основі місцевих архівів відтворили біографію своїх земляків. Зокрема, такою є праця Сергія Мілютіна, який дослідив біографію повстанського отамана та письменника

¹¹ Срібняк І. Преса інтернованих частин Української галицької армії у Чехословаччині (1919-1921 рр.). *Magisterium*. Вип. 22. 2006. 76 – 80.

¹² Мишуста А. Просвітницькі студії українок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.). *Ucraina Magna*. Київ, 2016. Vol. I: С. 290–304.

¹³ Мишуста А. Українки-емігрантки на варті національної ідентичності (на прикладі діяльності Гуртка старших пластунок «Україна» в Чехословаччині [1933–1937 рр.]), *Українознавчий альманах*, Вип. 18. 2015. С. 192-194.

¹⁴ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 260 с.

¹⁵ Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. Лондон, 1954. 228 с.

¹⁶ Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк». Нью-Йорк, 1960. 32 с.

Фотія Мелешка¹⁷. Більшість його дослідження базована саме на документах, які зберігаються у архіві міста Кропивницького.

Націленою на висвітлення однієї біографії є також праця Оксани Джус, в якій вона здійснює ретроспективний аналіз життєвого та творчого шляху української громадської діячки Софії Русової із залученням матеріалів з ЦДІА України у Львові¹⁸. Дослідження Ірини Каневської та Олени Глушан доповнюють цей аналіз через призму інтелектуальних біографій на прикладі Ольгерда-Іполита Бочковського¹⁹ та Сергія Бородаєвського²⁰.

Масово біографічний метод задіяно у тритомному виданні «Подебрадський полк» армії УНР», який містить біографічні дані про більш ніж 900 військових, які були учасниками різних військових формувань армії УНР та певний період проживали у ЧСР²¹. На основі цих даних можливим є реконструкція масових тенденцій у середовищі українських емігрантів, або ж навпаки виокремлення унікальних прецедентів у ньому.

Оскільки значна частина дослідження базована на представленні еволюції самосвідомості українців закордоном, в окремий блок виділено ті дослідження, метою яких є вивчення феномену ідентичності. Науковий інтерес до цієї теми виник серед іноземних дослідників в 1960-х рр., однак в українському академічному дискурсі такі студії ідентичності активізувалися в останні 15 років.

Класичною у дискурсі про ідентичність є праця Роджера Брубейкера та Фредеріка Купера²². Теоретичний базис дослідження ідентичності (зокрема соціальної) доповнюється доробком іноземних та українських психологів і

¹⁷ Мілютин С. Фотій Мелешко: воїн, письменник, мемуарист. Кропивницький, 2024. 200 с.

¹⁸ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. 260 с.

¹⁹ Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський: формування національної ідентичності в умовах еміграції. *Ucraina Magna*. Київ, 2016. Vol. I. С. 17–27.

²⁰ Глушан О. Участь С. В. Бородаєвського у громадсько-політичному житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці. *Ukraina magna*. Київ, 2016 р. Vol. 1. С. 276-289.

²¹ Коваль Р., Моренець В. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2015. Т.1. 376 с.; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. 376 с.; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2020. Т. 3. 504 с.

²² Brubaker R., Cooper F. Beyond "identity". *Theory and Society*. 2000. Vol. 29, No. 1. P. 6 - 36.

соціологів Сола МакЛеода²³, Александра Хаслема, Стівена Рейхера, Кетрін Рейнольдс²⁴, Тетяни Яблонської²⁵, Лідії Чорної²⁶, Оксани Краєвої²⁷. Їх напрацювання уможливили використання саме міждисциплінарного підходу в межах цього дослідження та сприяли більш глибокому вивченню поняття ідентичності.

Теорії ідентичності в українській історіографії розробляються і на рівні монографічних видань. Зокрема в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України було видано працю, в дослідницькому фокусі якої перебувала проблематика формування ідентичності українства на тлі широкої історичної ретроспективи. Позитивною рисою цього дослідження є використання не суто історичного інструментарію, але й підходів соціології²⁸.

Прикладом дослідницького потенціалу дослідження еволюції національної самосвідомості є праця швейцарського дослідника Фабіяна Бауманна, яка була видана у 2025 році. На прикладі родинної історії, де в межах одного покоління відбувався свідомий перехід від «малоросійства» до українства, автор продемонстрував, що трансформація ідентичності могла розгортатися на рівні окремого індивіда чи сім'ї²⁹. Це дає змогу переконатися

²³ McLeod S. Social Identity in Psychology. Simply Psychology. URL: <https://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html>

²⁴ Haslam A., Reicher S., Reynolds K. Identity, influence, and change: Rediscovering John Turner's vision for social psychology. British Journal of Social Psychology. Volume 51, Issue 2. URL: <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2044-8309.2011.02091.x>

²⁵ Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України Київ, 2010. Вип. 38. С. 378-387.

²⁶ Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. Вип. 13. 2012. С. 108-118.

²⁷ Краєва О. С. Основні теоретичні підходи вивчення ідентичності як міждисциплінарної проблеми сучасної науки. Раціогуманістичні студії. Збірник наукових статей за матеріалами круглого столу 30 травня 2019. Київ, 2010. С. 149-162.

²⁸ Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / О. О. Рафальський (керівник), Я. С. Калакура (наук. ред.), О. О. Калакура, М. С. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

²⁹ Бауманн Ф. Розділена династія. Родинна історія російського й українського націоналізмів. Львів : Локальна історія, 2025. 400 с.

у динамічності ідентичності і як наслідок важливості прослідковування її еволюції.

Окрім неї, найновішими у роботі виступають дослідження Хрістофера Гіллі, який аналізує рух «зміновіхівства» та ідеологічні трансформації серед емігрантів³⁰ та Мирослава Шкандрія, чия праця представляє нам новий погляд на питання націоналізму. У комплексі ці роботи дають змогу по-новому подивитися на світоглядні питання, які постали перед українськими емігрантами³¹.

Відповідно, контекстуальні історіографічні праць, які дають нам змогу поглянути на обставини, а яких два десятиліття до початку Другої світової війни проживали українські емігранти в ЧСР, є у значній кількості. Однак до питання становлення української ідентичності в іноземному просторі у міжвоєнний період звернень є вкрай мало. Відповідно, володіючи практичними інструментами, які запровадили іноземні та українські вчені та досліджуючи феноменологію ідентичності, є можливим дослідити, як простір сприяв адаптації українців закордоном і які стратегії поведінки вони для себе обирали.

Отже, наявна історіографія створює ґрунтовну базу для вивчення політичних та культурних аспектів життя еміграції. Проте актуальним залишається аналіз того, як саме новий життєвий простір в межах ЧСР Чехословаччини впливав на адаптаційні стратегії українців,

1.2. Джерельна база

Дослідження на тему української еміграції в ЧСР спираються на значний масив джерел різного характеру. Ключове значення тут мають

³⁰ Gilley C. The 'Change of Signposts' in the Ukrainian Emigration. Stuttgart, 2014. 455 p.

³¹ Шкандрій М. Український націоналізм: Політика, ідеологія та література, 1920-1956. Львів, 2025. 424 с.

матеріали колишнього Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України в Празі, які були складовою Празького архіву та частково нині перебувають в українських державних архівах ЦДАВО та ЦДАГО³².

Найбільшу частину джерел, з яких складається Празький архів, становлять програмові документи організацій, що були створені українськими емігрантами у ЧСР. З них простежується які цілі були визначальними для українців за кордоном і в яких напрямках вони прагнули розвиватися.

У ЦДАВО України зберігається особистий фонд Микити Шаповала – українського соціолога, одного з провідних діячів української еміграції, голови Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Фонд налічує 263 справи та дозволяє реконструювати громадську та наукову діяльність, яку він провадив впродовж 13 років. Не менш цінними є його соціологічні розробки, які спиралися на дослідження життя українських емігрантів за кордоном.

Важливий масив матеріалів ЦДАГО України становлять програмові документи, зокрема протоколи засідань організацій професійного та громадського спрямування. Вони дозволяють реконструювати внутрішню структуру, фінансове становище та основні вектори їх діяльності. Окрему групу джерел у фондах архіву утворюють матеріали, що висвітлюють культурний аспект життя діаспори: програми творчих вечорів, афіші та звіти про проведення відзначень національних свят, які організовувалися різними організаціями в еміграції. У контексті цього дослідження, яке значною мірою базоване на біографічному підході, ефективним є використання такого виду джерел як некрологи.

Особливу групу джерел дослідження становить періодика українських емігрантських інституцій у ЧСР. Серед іншого, в роботі зроблено акцент на

³² Боряк Т. Празький архів у ЦДАВО України: проблеми обрахунків кількісних параметрів. *Архівна справа: історія та сучасність*. 2011. С. 10.

двох журналах, а саме «Молоде життя» та «Український Сокіл». Їх використання дозволило детальніше дослідити практики національно-патріотичного виховання та дидактики, що використовувалися з метою виховання емігрантської молоді.

Найбільш фундаментальною працею, яка була покликана узагальнити досвід активної діяльності українців у ЧСР, стало двотомне видання Симона Наріжного «Українська еміграція»³³. Роботу над ним він вів з 1930 року, коли він був активно залученим у функціонування Музею визвольної боротьби України у Празі та систематично комплектував музейні фонди. Згодом він став незмінним директором цієї установи³⁴. Завдяки цій музейній та архівній діяльності Симону Наріжному вдалося зафіксувати й описати найбільше зібрання матеріалів про українські організації, які діяли у міжвоєнній Чехословаччині.

Важливим видом джерел у цій роботі виступають спогади, які залишили українці, що проживали певний час на території ЧСР. Зважаючи, що більшість мемуарів були присвячені подіям, коли автори брали участь у військових діях у складі українських військових формувань УНР або були дотичними до уряду УНР, важливо виокремити також ту меншість спогадів, яку колишні емігранти написали про період проживання за кордоном. Частими є прецеденти, коли вони уриваються саме на періоді еміграції. Дмитро Дорошенко пояснював це тим, що це були занадто свіжі враження та занадто болючі спогади, аби оприявнювати їх³⁵.

³³ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч.1. 372 с. + світлини; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. 271 с.

³⁴ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. С. 256 – 257.

³⁵ Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. С. 519.

Его-джерела, використані у дослідженні, представлені, головним чином, щоденниками голови УГК Микити Шаповала³⁶, мемуарами політичних діячів Софії Русової³⁷, Миколи Галагана³⁸, Дмитра Дорошенка³⁹, випускників Української господарської академії у Подєбрадах Валентина Сім'янцева⁴⁰ та Гаврила Гордієнка⁴¹.

Мемуари політичних діячів дозволяють поглянути на події та заходи лідерів, які безпосередньо виступали організаторами українського культурно-освітнього життя в еміграції. Спогади студентів українських університетів, відкритих у ЧСР, репрезентують «погляд знизу», тобто як ці заходи сприймалися людьми, які в той час були студентами та реципієнтами наданої допомоги.

У згаданих спогадах можна прослідкувати особливу концентрацію на питанні державотворення. У них наголошується, що лише відновлення української державності дасть змогу гідно репрезентувати українців та їх потреби на міжнародній арені і таким чином врегулювати їх становище бездержавного народу, що позбавлений відповідної репрезентації та агентів лобіювання інтересів.

Наскрізною особливістю спогадів українських емігрантів у Чехословаччині, які були проаналізовані в ході цієї роботи, є те, що вони всі написані у контексті епохи. Їх автори не прагнули знеособлено представити виключно своє життя, натомість вони намагалися показати історичні події крізь призму свого життя. У таких спогадах зазвичай менше особистого виміру, натомість наявна значна кількість політичних деталей. Більшість з них містять документальні свідчення на підтвердження своїх тез, або просто

³⁶ Шаповал М. Щоденник. Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Нью-Йорк, 1958. 352 с.; Шаповал М. Щоденник. Ч. 2: Від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. Нью-Йорк, 1958. 558 с.

³⁷ Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. 280 с.

³⁸ Галаган М. З моїх споминів. Київ, 2005. 655 с.

³⁹ Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє-минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. 543 с.

⁴⁰ Сім'янцев В. Чорні запорожці. Київ, 2021. 464 с.; Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. 174 с.

⁴¹ Гордієнко Г. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія, 1976. Т. 1. 369 с.; Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931) (спогади). Філадельфія, 1977. Т.2. 256 с.

для представлення контексту доби, що вказує на високі вимоги до себе в укомплектуванні спогадів про емігрантську добу.

Ці спогади становлять дослідницький інтерес через те, що саме на основі таких джерел можна сформулювати розуміння свого навколишнього простору емігрантами, процес становлення їхньої національної свідомості та способи збереження власної ідентичності.

Відповідно до цього, добірка джерел є релевантною та достатнім підґрунтям для виконання поставлених дослідницьких завдань.

1.3. Понятійний апарат. Методологічні підходи

Міждисциплінарна та синкретична природа цього дослідження зумовлена специфікою людської адаптації до умов нового середовища, яка нерідко трансформується в асиміляцію, що загрожує частковою або повною втратою зв'язків з Батьківщиною. Натомість саме поняття ідентичності є комплексним, тому воно аналізується не лише в межах історичної науки, а й також з дослідницьких позицій соціології та психології.

З позицій історичної візії поняття ідентичності варто зазначити те, що поняття націоналізму і приписування себе до конкретної групи людей з однаковими культурними та історичними ознаками зародилося у XIX ст. Зокрема, Франклін Анкерсміт зауважує, що національна ідентичність не є об'єктивною даністю, яку історик просто «знаходить» у минулому; вона виникає як результат історичної репрезентації⁴². Однак усвідомлення національної ідентичності різними народами відбувалося поступово в залежності від різних геополітичних та внутрішніх обставин.

Значний сплеск національної самосвідомості серед українців відбувся в період Української революції 1917-1921 рр. Здобуття державності спонукало

⁴² Ankersmit F. Historical Representation. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001. P. 123.

частину українців переосмислити своє місце в історичному контексті свого народу.

За визначенням Катерини Чернової: «Ідентичність у найширшому розумінні – усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної спільноти, групи людей»⁴³. За іншою ж версією: «ідентичність є результатом ідентифікації, тобто тривалого процесу порівняння і співвідношення себе з іншими»⁴⁴. Попри різні інтерпретації, спільне залишається сталим: ідентичність може розглядатися через асоціювання індивіда з конкретною групою осіб.

Однак пастка цього терміну полягає в його розмитості та мінливості, про що зазначають Роджер Брубейкер та Фредерік Купер⁴⁵. Автори стверджують, що термін «ідентичність» став занадто перевантаженим і розмитим і одночасно використовується для позначення абсолютно протилежних речей.

У контексті дослідження українського суспільства початку ХХ ст. поняття мінливості ідентичності було цілком закономірним феноменом. Відповідно до цього важливо не ігнорувати традиційні класичні категорії соціокультурної самоідентифікації, за якими тогочасні українці визначали своє місце в суспільстві, а саме: соціальне походження, віросповідання та місце народження. Саме такими дещо консервативними категоріями оперувала більшість українців у себе на Батьківщині.

Вимушена еміграція та необхідність пошуку свого місця в новому середовищі гостро порушила питання національного самовизначення для українців. Як влучно зазначає Марина Гримич: «Проблема етнічної

⁴³ Чернова К. О. Етнокультурна ідентичність національної діаспори. *Український соціум*. 2006. № 3-4 (14-15). С. 88.

⁴⁴ Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / О. О. Рафальський (керівник), Я. С. Калакура (наук. ред.), О. О. Калакура, М. С. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 45.

⁴⁵ Brubaker R., Cooper F. Beyond "identity". *Theory and Society*. 2000. Vol. 29, No. 1. P. 9.

ідентичності виникає передусім у людей, які живуть не на своїй батьківщині, з якою все ще відчувають зв'язок»⁴⁶.

Якщо говорити про психологічний сегмент студій ідентичності, то варто згадати ті дослідження, що не обмежуються винятково проблематикою трактування цього поняття, але й пропонують практичні способи його встановлення та аналізу. Зокрема, дослідниця-психологиня Оксана Краєва у своїй статті узагальнює традиційні підходи до вивчення феномену ідентичності. Серед іншого, авторка акцентує увагу на тому, що це передовсім динамічна структура, що напряду пов'язана з соціальним контекстом життя людини. Всі зміни в самоусвідомленні індивіда пов'язані з поняттям кризи ідентичності, що спричиняється внаслідок із зіткненням соціокультурних норм та цінностей, носіями яких є інші індивіди⁴⁷.

Динамічну структуру людської ідентичності підкреслює у своїй статті Тетяна Яблонська. Науковиця наголошує на тому, структура ідентичності розвивається впродовж всього періоду життя людини і напряду залежить від здатності подолання криз ідентичності. Примітно, що наслідками подолання кризи може бути як прогресивний, так і регресивний розвиток ідентичності. Авторка згадує також про те, що за своїми характерними особливостями ідентичність формується внаслідок взаємодії людини із соціумом. Відповідно, феномен зміни ідентичності також прямопропорційно залежить від диверсифікації в соціальному оточенні індивіда⁴⁸.

Вчена Лідія Чорна у своєму дослідженні розглядає проблеми розрізнення видів соціальної ідентичності людини. Підґрунтям для такої класифікації можуть бути особливості формування соціального індивіда,

⁴⁶ Гримич М. Ідентичність, етнічність, етнічна ідентичність: терміни та поняття. Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 6. С. 2.

⁴⁷ Краєва О. С. Основні теоретичні підходи вивчення ідентичності як міждисциплінарної проблеми сучасної науки. Раціогуманістичні студії. Збірник наукових статей за матеріалами круглого столу 30 травня 2019. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАНП України, 2010. С. 160.

⁴⁸ Яблонська Т. М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАНП України Київ: Ніка-Центр, 2010. Вип. 38. С. 385.

структура психологічних властивостей особи та сфера її життєдіяльності. Авторка пропонує декілька способів встановлення ідентичності людини за низкою зовнішніх проявів⁴⁹ (див. Додаток 1). Не заперечуючи слушності думок дослідниці, варто зауважити, що така класифікація базується в тому числі на суб'єктивному факторі, адже зовнішні прояви ідентичності індивіда можуть бути не обов'язково щирими з його боку. Обрана людиною роль або модель поведінки може бути одним з проявів соціалізації особи або адаптації до несприятливих умов навколишнього середовища. Така форма соціальної мімікрії може значно утруднити виконання поставлених дослідницьких завдань.

Оскільки феномен ідентичності як форм соціального пристосування може бути розглянутий винятково в контексті особливостей формування колективної ідентичності, доцільним є залучення праці класиків психологічної науки, таких як Генрі Тайфел та Джон Тарнер.

Генрі Тайфел передовсім відомий як вчений, що сформулював теорію соціальної ідентичності. Згідно з нею, індивід визначає себе у відповідності до своєї приналежності до певної групи, члени якої споріднені якоюсь категорією (національність, місце проживання, рівень достатку, соціальний клас)⁵⁰. Примітно, що належність до певної групи також напряму впливає на ставлення індивіда до тих людей, що, з певних причин, опинилися поза нею. Іншими словами, складається класичне дихотомічне поєднання «свій/чужий». Логічно, що внаслідок цього індивід починає виділяти позитивні якості членів своєї групи та стереотипізувати тих, хто опинився поза нею.

Більш детально цей концепт пояснив у своїй докторській дисертації Джон Тарнер. Нераціональне соціальне порівняння на основі свідомої

⁴⁹ Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. Вип. 13. 2012. С. 116.

⁵⁰ McLeod S. Social Identity in Psychology. *Simply Psychology*. URL: <https://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html> (останній перегляд 12.03.2026).

фаворитизації групи до якої належить індивід є своєрідною формою соціальної конкуренції і не дуже часто не має раціонального підґрунтя. Підсвідоме бажання людини зробити так аби соціальне порівняння (в ориг. social comparison) вирішилося на користь саме його групи і є рушійною силою соціальної конкуренції⁵¹.

Безперечно важливо зазначити, що наростання національної ідентичності може відбутися лише за низки закономірних факторів. Фактично, окрім самих емігрантів, їх долю часто вирішує й те, з якої країни вони походять та в якій країні опинилися. Також важливим є те, яку саме стратегію для адаптації у новому середовищі вони обрали і чи проживають вони наодинці чи доєдналися до окремої групи. Ця проблему варто окреслити крізь призму соціокультурної адаптації. Дослідниці Ольга Ровенчак та Вікторія Володько зазначають, що під цим терміном варто розуміти:

*процес та результат взаємодії, взаємоприспосовування та взаємозмін особи (чи групи), яка входить у нове соціокультурне середовище, та соціокультурного середовища, яке її приймає, що охоплює взаємне засвоєння (успішне або неуспішне) чи не засвоєння нових соціальних і культурних норм, цінностей, способів поведінки притаманних цим адаптивно-адаптуючим одиницям (особі чи групі та середовищу)*⁵².

Такий підхід є особливо актуальним в контексті його застосування щодо вивчення української еміграції в ЧСР, адже більшість мігрантів була членами, як мінімум, однієї організації. Такий процес адаптації шляхом створення навколо себе знайомого культурного середовища був також характерним для українців, так само як і спроби таким чином пристосуватися до нових умов навколишнього середовища.

На думку колективу дослідників з Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України, групова соціокультурна адаптація здатна створити взаємодію, що сприяє творенню

⁵¹ Haslam A., Reicher S., Reynolds K. Identity, influence, and change: Rediscovering John Turner's vision for social psychology. British Journal of Social Psychology. Volume 51, Issue 2. URL: <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2044-8309.2011.02091.x>

⁵² Ровенчак О. А., Володько В. В. Особливості соціокультурної адаптації українських іммігрантів у США. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2019. Вип. 1 (42). С. 122.

спільної ідентифікаційної моделі для людей, які перебувають в межах однієї групи⁵³. У контексті цього дослідження це є важливим з огляду на те, що українські емігранти за кордоном найчастіше об'єднувалися та провадили політичну, освітню чи культурну діяльність саме в групах. У залежності від політичних переконань, особистісних чинників та інших факторів між цими групами далеко не завжди складалися приязні стосунки.

Завдяки теорії Тайфеля вдасться пояснити феноменологію неприязних стосунків українських емігрантів за кордоном та перевести їх із суто емоційного розряду в наукову системність. Соціальна конкуренція українських мігрантів значною мірою виходить за межі системного наукового підходу, тому може бути вивчена через призму особистісного світосприйняття конкретного індивіда. Таким чином у контексті цього дослідження було вирішено сконцентруватися в тому числі на зовнішніх проявах ідентичності. З огляду на це, має сенс дещо розширити методологічні рамки дослідження та включити до них підхід, що його пропонує вчений Джордж Герберт Мід. Оскільки адаптаційні процеси нерозривно пов'язані із взаємодіями в межах груп, то виправданим є використання концепції соціального контексту. Згідно з теорією Міда, будь-який зовнішній прояв індивідуальності особи залежить від контексту такої взаємодії⁵⁴. Відповідно, цей процес «символічної взаємодії» в середині контекстуальної групи може стати тим маркером, що допоможе визначити те як емігранти визначали себе та іншого, а також оцінити результативність обраної ними адаптаційної стратегії. У межах цього дослідження, такими контекстуальними групами можуть виступати українські об'єднання, партії або інші гуртки в ЧСР.

⁵³ Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / О. О. Рафальський (керівник), Я. С. Калакура (наук. ред.), О. О. Калакура, М. С. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 46.

⁵⁴ Mead G. H. *Mind, Self and Society: from the Standpoint of a Social Behaviorist* / ed. by Charles W. Morris. Chicago: University of Chicago, 1934. P. 173-178.

Вчений Ірвінг Гофман пропонує розглядати всі взаємодії індивіда у формі певного «контекстуального театру»⁵⁵, у якому людина може намагатися поводити себе відповідно до придуманих ролей, а не природніх намірів. Як упродовж всього життя, так і протягом короткого періоду індивід може по декілька разів змінювати ролі, намагаючись знайти найбільш зручну та вигідну для себе. У контексті адаптаційних стратегій, така поведінка є не тільки найбільш поширеною серед мігрантів, оскільки є природною відповіддю на виклики нового невідомого та, почасти, несприятливого середовища, але й найбільш важким полем для дослідження. Цьому сприяє те, що така форма поведінки може вважати пристосованською і як наслідок не може бути об'єктивним відображенням внутрішнього свідомого вибору індивіда.

Після означення всіх дискусійних моментів навколо міждисциплінарного понятійного апарату дослідження варто коротко зазначити необхідність його використання в межах цієї роботи.

Попри дискусії навколо доцільності вживання терміну «ідентичність», аналіз напрацювань істориків, соціологів та психологів засвідчив необхідність його використання в якості умовного узагальнюючого терміну для позначення того, як саме себе ідентифікували українці в еміграції у ЧСР. Концепти «контекстуального театру», соціального порівняння та колективної ідентичності дозволяють більш глибоко дослідити цей феномен і, як наслідок, детальніше окреслити досліджувану проблематику.

Такий диверсифікований методологічний підхід уможливлює фокусування дослідження на таких важливих факторах ідентичності та адаптаційної стратегії як походження, соціальна та етнічна приналежність, а також уявлення себе у контексті дихотомії «свій/чужий».

Відповідно, обрані методологічні підходи є цілком релевантними у контексті виконання поставлених дослідницьких завдань.

⁵⁵ Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. Edinburgh: university of Edinburgh, Social Science Research Centre, 1956. P. 249-255.

РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Суспільно-політичні та організаційні засади розбудови українського інституційного середовища в ЧСР

Після поразки національно-визвольних змагань уряд УНР продовжив свою діяльність в екзилі. Утім, він виявився мало спроможним забезпечити соціальний захист для українців, які опинилися за кордоном. Головними причинами цього стали стрімка втрата впливу на міжнародній арені та очевидна тенденція європейських держав до пошуку порозуміння з більшовицьким режимом. Відповідно, близько 200 тисяч вихідців з українських теренів, які опинилися в Європі після Першої світової війни, мала залишитися з цими обставинами сам на сам⁵⁶.

Станом на 1922 р. у ЧСР перебувало близько 20 тисяч українців⁵⁷. Окрім них, на теренах молодого республіки знайшла прихисток велика кількість росіян, грузинів, білорусів та інші народів вихідців з колишньої Російської імперії. Така велика кількість емігрантів спонукала уряд ЧСР спрямувати окремий вектор своєї політичної діяльності, спрямований на врегулювання питання їх перебування в ЧСР⁵⁸.

Для цього уряд ЧСР у 1921 р. розгорнув цілу систему заходів для підтримки емігрантів під назвою «Російська акція допомоги». Міністерство закордонних справ ЧСР аргументувало надання такої масштабної підтримки новоприбулим емігрантам цілим рядом причин, зокрема сповіданням ідеалів гуманізму та необхідністю надати допомогу всім тим людям, які опинилися за кордоном без жодних засобів для існування⁵⁹. Також свою роль зіграло те, що чимала кількість емігрантів були колишніми військовими, які

⁵⁶ Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи* / ред. А. Слюсаренко, В. Борисенко. Київ, 2001. Вип.10. С. 38.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S. 4.

⁵⁹ Ibid, S. 7.

боролися на фронтах Першої світової війни проти пангерманізму і яким уряд ЧСР вирішив надати належну підтримку⁶⁰. Основна ціль, яку переслідував уряд ЧСР на чолі з її першим президентом Томашем Масариком, реалізуючи цю акцію допомоги новоприбулим емігрантам, була досить ілюзорна: аби утвердити демократичні цінності на територіях, влада на яких була зосереджена в руках більшовиків⁶¹, адже передбачалося, що емігранти в скорому часі повернуться до себе на батьківщину.

Унікальність цієї допомогової акції була зумовлена не лише системою заходів щодо захисту емігрантів. МЗС ЧСР заклав у цю допомогу, окрім гуманітарної підтримки, також надання сприяння для відкриття національних шкіл та університетів для емігрантів⁶². Таким чином уряд ЧСР продемонстрував відмінний від інших держав вектор підтримки емігрантам, підтримуючи їхні окремі національні осередки в себе на території⁶³. Політика інших держав по відношенню до українських емігрантів у міжвоєнний період часто базувалася на репатріаціях та денационалізації. У Польщі, де українці опинилися у значній кількості через їхнє попереднє перебування у таборах для інтернованих, склалася ситуація, що через своє політичне минуле частина з них мусила тікати з країни⁶⁴. У Франції колишні українські військові, які опинилися закордоном, найчастіше розглядалися урядом країни лише як дешева робоча сила⁶⁵.

Осередки емігрантів у ЧСР були сформовані завдяки організованій роботі представників Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) та Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). У програмі «Російської акції допомоги» було прописано, що основну частину функцій, пов'язаних із здійсненням реалізації допомоги емігрантам, було передано

⁶⁰ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S.3.

⁶¹ Ibid, S. 5.

⁶² Ibid.

⁶³ Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ, 1994. С. 8.

⁶⁴ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 790. Арк. 1 – 5.

⁶⁵ Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 37.

різним емігрантським організаціям. Відповідно до цього українські політичні діячі, головним чином Микита Шаповал, Никифор Григорійв та Олександр Мицюк, змогли забезпечити значну підтримку від уряду ЧСР, при тому реалізувавши свої прагнення не у співпраці з російськими емігрантами⁶⁶.

Відповідно до цього улітку 1921 року було остаточно затверджено діяльність Українського Громадського Комітету (УГК). Його головою було обрано Микиту Шаповала, який ще до заснування УГК активно налагоджував контакти з багатьма чехословацькими політиками⁶⁷. УГК був визнаний Томашем Масариком офіційним представництвом українських емігрантів, що в подальшому сприяло асигнування значних коштів на потреби української еміграції⁶⁸.

Від самого початку УГК став координаційним центром, куди могли звернутися українці в еміграції в надії на мінімальний соціальний захист та місця для облаштування⁶⁹. За 3 роки свого функціонування він спромігся надати допомогу більш ніж 5 тисячам українських емігрантів⁷⁰. Гаврило Гордієнко у своїх спогадах згадує, що він приїздив до Праги, природньо не орієнтуючись на місцевості і все, що він знав про це місто, було існування УГК, який допомагав українцям облаштуватися у ЧСР⁷¹. Ідентичну історію описував і Валентин Сім'янцев, якому патрульні допомагали знайти УГК, оскільки розуміли ситуацію, з якою стикнулися новоприбулі емігранти⁷².

Однак досить швидко УГК значно розширив зону своєї відповідальності. З вересня 1921 року при УГК було створено культурно-освітній відділ, робота якого полягала в організації українських освітніх та

⁶⁶ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 8.

⁶⁷ Бетлій О. Доба українського громадського комітету у ЧСР (з історії українсько-чеських відносин у ХХ ст.). *Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск*. 2000. Т.18, Ч.1. С.121.

⁶⁸ Там само. С. 122.

⁶⁹ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S. 4-5.

⁷⁰ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 11.

⁷¹ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія, 1976. Т. 1. С. 322-323.

⁷² Сім'янцев В. Чорні запорожці. Київ. 2021. С. 448 – 449.

наукових установ у ЧСР і підтримці культурно-освітніх організацій⁷³. Завдяки цьому напрямку вдалося зорганізувати цілу мережу інституцій, які мали на меті надання профільної освіти для тисячів українців, що опинилися за кордоном. Таким чином уже у 1922 р. було відкрито Українську господарську академію (УГА), Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова (УВПІ), реальну гімназію у Празі та матуральні курси.

За даними, які зібрав Микола Кугутяк:

Крім двох вищих українських навчальних закладів, у яких у 1923 р. навчалось 808 студентів, в ЧСР діяли матуральні піврічні курси для завершення середньої освіти, на яких навчалось 120 чоловік, а також реальна гімназія, де здобувало освіту 158 гімназистів. (...) Крім того, при допомозі УГК у 1923 р. у чехословацьких вузах здобувало освіту 915 українських емігрантів, 160 навчалось у фахових середніх школах. Усього 1812 емігрантів навчалися у вищих і середніх навчальних закладах ЧСР. Всі студенти були забезпечені стипендіями⁷⁴.

За підтримки УГК утворювалася низка організацій професійного спрямування, зокрема Товариство пластичного мистецтва, Музичне товариство, Товариство допомоги культурним силам, Український громадський видавничий фонд⁷⁵. При УГА також діяла значна частина подібних організацій, зокрема Агрономічне товариство, Товариство пасічників, Товариство українських кооператорів, Спілка українських гідротехніків і меліораторів та інші⁷⁶. У 1924 року окрему фінансову допомогу у рамках «Російської акції допомоги» отримували такі організації професійного спрямування як Українська селянська спілка, Спілка українських лікарів, Спілка українських техніків сільського господарства⁷⁷.

⁷³ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 29-32.

⁷⁴ Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині. *Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади* / упоряд. Ю.Ю. Сливка. Львів, 1992. С. 312.

⁷⁵ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 104.

⁷⁶ Там само. С. 140 – 141.

⁷⁷ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій

Організаційне оформлення української еміграції є важливим з огляду на те, що саме воно ставало рушієм багатьох ініціатив, що були започатковані в еміграції. До прикладу, потужним інструментом формування національної самосвідомості провідні українські політики в еміграції вбачали саме в розвитку українського книговидання, що забезпечувалося силами різних організацій, а не було суто приватною ініціативою. Цим можна пояснити набагато більші накладі книг українською мовою, ніж іноземних. Микита Шаповал описував у своєму щоденнику, що перед частиною політичних еліт ЧСР було складно довести важливість друку українських книг, бо «вони бояться української книжки. Українська книжка створить Україну»⁷⁸. Однак розвиток українського книговидання був пов'язаний також з бажанням частини української інтелектуальної верхівки відмежувати українців в першу чергу від російського культурного простору, який також активно формувався за кордоном⁷⁹.

Актуалізація видавничої справи зумовлювалася й тим, що новостворені українські вищі навчальні заклади в Чехословаччині гостро потребували профільної літератури українською мовою. Водночас, відкритим залишається питання, чи мали ці книги значний вплив на українців за кордоном. У спогадах, які були проаналізовані в рамках цієї роботи, згадки про літературні чи наукові роботи, що б спровокували значний інтерес до себе надто побіжні. Відповідно, стан справ з популяризацією української книги скоріш за все відповідав карикатурі невідомого автора, що тиражувалася за кордоном, в якій протиставлено дві ситуації: як в Україні з попитом на українську книгу часто немає можливості її придбати і в той же час як за кордоном українські книги можна легко знайти, але попиту на них не було (Додаток 2).

держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 189.

⁷⁸ Шаповал М. Щоденник. Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Нью-Йорк, 1958.

⁷⁹ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 150.

Надалі, за реалізацією освітніх проєктів в еміграції стояло не лише бажання надати освіту для українців за кордоном. Процес національно-патріотичного вишколу був важливим для українських політичних та наукових еліт, які проживали у Чехословаччині. Це завдання стояло першочергово, оскільки передбачалося, що найближчим часом обставини дозволять всім вимушеним переселенцям повернутися на свою батьківщину, на що була націлена більшість з них⁸⁰. Однак за визначенням Володимира Трощинського: «реальна ситуація змусила їх переглянути цю настанову й докладати активних зусиль для інтегрування в суспільства країн осідку»⁸¹.

Після розпаду УГК у 1925 році, зокрема через відкриту партійну конкуренцію⁸², постала низка інших організацій подібного спрямування, опіку над якими продовжили здійснювати члени УПСР та УСДРП. Такими організаціями стали: Український Комітет, Українська Громада та Українське об'єднання у ЧСР⁸³. Попри недовгий час свого функціонування, за 4 роки УГК проявив значну результативність, про що рефлексується у наявних спогадах⁸⁴. Подальші організації не могли досягти такого ж рівня організації, як УГК через низку причин, зокрема поступове згортання урядової програми ЧСР з допомоги емігрантам.

Попри всі складнощі діяльності, згадані організації провадили свою роботу у ЧСР. У структурі їх діяльності найчастіше поставали такі головні цілі, як адвокація ідей підтримки українців та їх державницьких прагнень, поширення ідей звільнення України шляхом втручання зовнішніх сил та

⁸⁰ Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 69-70.

⁸¹ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 6.

⁸² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 139-139 зв. Цит за: Українська політична еміграція 1919 – 1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозинський та ін. Київ. 2008. С. 160-161.

⁸³ Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету у Чехословаччині. *Українська еміграція. Історія і сучасність : (матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю еміграції українців до Канади)*. Львів, 1992. С. 314 – 315.

⁸⁴ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931) (спогади). Філадельфія, 1977. Т.2. С. 16. Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 16.

деконструкція впливів радянської пропаганди закордоном⁸⁵. Низка українських інтелектуалів залишили свою рефлексію з приводу візії основних завдань діяльності української еміграції за кордоном.

Зокрема, українська громадська діячка Валерія О'Коннор-Вілінська артикулювала подібні прагнення наступним чином:

Ми приїхали до Європи, щоб засвідчити перед нею державні амбіції України, зачарувати тутешніх людей цвітом невідомої їм української культури, показати українську інтелігенцію, здобути довір'я до наших сил, бажання мати нас в складі європейської сім'ї⁸⁶.

Така розлога цитата свідчить про те, що велика кількість інтелігенції ставили перед собою передовсім просвітницьку мету, тобто інформування міжнародного співтовариства про Україну, її культуру та державницькі амбіції.

Побідним чином роль своєї партії в еміграції визначав представник УПСР закордоном Никифор Григорієв. Як описував політик, головним завданням його партії було: «Інформувати Європу про дійсний стан речей в Україні, здобувати симпатії серед європейський робітничих кіл до українського визволення та перешкоджати всіляким авантюрам, направлених на визиск України і т.д.»⁸⁷. Захист українців на міжнародній площині був важливим аспектом діяльності української еміграції. Певну роль в обстоюванні українських інтересів та їх представлення перед закордонною громадськістю відігравала українська преса. Одним із додаткових аспектів діяльності періодичних видань було спростування радянської пропаганди закордоном⁸⁸.

Програму-максимум частина політичних діячів в еміграції вбачала у поверненні в Україну і звільненні її від радянського окупанта. Ціль

⁸⁵ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 308. Арк. 33. Цит. За: Українська політична еміграція 1919 – 1945. Документи та матеріали. упоряд. В. Лозинський та ін. Київ. 2008. С. 450 – 451.

⁸⁶ О'Коннор-Вілінська В. На еміграції. Київ, 2005. С. 14.

⁸⁷ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 24-25. Цит. За: Українська політична еміграція 1919 – 1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозинський та ін. Київ. 2008. С. 297.

⁸⁸ ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 6а.

відновлення власної державності Володимир Трощинський виділяє як одну з наріжних для українських емігрантів міжвоєнного періоду та таку, яка була основною причиною відносно малих контактів з російськими осередками еміграції. Причиною цього було те, що російська еміграція, на відміну від української, прагнула на своїй історичній батьківщині змінити лише уряд, при тому зі збереженням «єдиної та неділимої Росії», натомість українська еміграція розглядала майбутню боротьбу з радянським режимом заради повернення власної державності⁸⁹.

Відповідно, незважаючи на цілі, які переслідували різні групи української еміграції, всі вони передбачали результативність лише в разі широкої народної підтримки, активного залучення емігрантів до суспільно-культурної праці та фінансової підтримки від уряду ЧСР.

Перепоною за шляху реалізації цих цілей було намагання представників УПСР та УСДРП «перевершити одна одну в рівні патріотизму». Живу рефлексію на цю тему уже в пізніші часи надав Юрій Шевельов, який зазначав, що «еміграція сьогоднішня... живе під знаком перегонів у патріотизмі. Явище це постало почасти з щирого фанатизму, почасти з партійної конкуренції»⁹⁰. Зрештою, ця партійна конкуренція призвела до того, що згадані організацій найчастіше зазнавали роздроблення. Українцями було створено непропорційно велику кількість організацій, про більшість з яких можна знати лише одиничні згадки в архівних документах, що свідчить про недовгий строк їх діяльності⁹¹. Усе це дає чітко простежити, що в еміграції не було браку кваліфікованих, ініціативних кадрів, однак була споконвічна проблема досягнення компромісу та встановлення конструктивного діалогу між політичними силами.

⁸⁹ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С.16–17.

⁹⁰ Юрій Шерех (Шевельов), *Не для дітей: літературно-критичні статті й есеї*. Нью-Йорк, 1964. С. 47.

⁹¹ Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага: Видання Управи Української громади в ЧСР, 1938. С. 10.

Уряд ЧСР завчасно попередив лідерів провідних емігрантських осередків УПСР та УСДРП про те, що його допомога має винятково тимчасовий характер⁹². Після припинення регулярних фінансових надходжень з боку уряду ЧСР, згадані організації були вимушені функціонувати за рахунок членських внесків та частково з гонорарів, які отримували українські професори. Зокрема, відомо про лекції, що їх у США читали Микита Шаповал⁹³ та Ольгерд-Іполит Бочковський⁹⁴ і за рахунок чого хоча б частково вони мали змогу покривати фінансові витрати на організаційну діяльність.

Відповідно, результативність української національної пропаганди закордоном та серед своїх же представників значною мірою була зумовлена наявністю багатьох організаційних осередків, що координувалися українськими політичними та культурними елітами закордоном. Їхня фінансова спроможність утримувати ці організації прямо впливала на їхню результативність. Відповідно, можна зробити висновок, що головною системною перепорою розбудови українського інституційного середовища була неспроможність центрів забезпечити для себе стабільне фінансування власними силами.

Однак у дуже стислі терміни цим організаціям, головним чином УГК вдалося відкрити мережу освітніх закладів різного рівня навчання та запустили їх діяльність. У результаті створення низки організацій правонаступниць УГК українці продовжували мати власні представництва, які захищали їхні інтереси та сприяти кращій адаптації українських емігрантів у новому середовищі. Кращій адаптації також активно сприяли організації професійного спрямування, що не тільки сприяло зменшенню порогу входження індивіда в нове середовище, але й допомагали йому

⁹² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 10.

⁹³ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 134. Арк. 1 – 32.

⁹⁴ Бочковський О.-І., Добриловський Ю., Денисенко Г. Звіт з діяльності Управи Товариства Прихильників УГА. Прага, 1937. С. 3 – 5.

отримати фах та, як наслідок, змогу самостійно заробляти засоби для існування.

2.2. Вища школа як осередок формування «національного фахівця» та наукової еліти

Національна освіта була важливою складовою політики українських діячів в еміграції. Один з організаторів відкриття українських навчальних закладів у ЧСР Микита Шаповал визначав потребу у власній освіті тому, що «вихованці чужої школи стають прихильниками чужої культури і нації»⁹⁵. Відповідно саме національна освіта «дає можливість відчувати свою приналежність до окремої нації»⁹⁶. Тому мережа освітніх закладів для українців у ЧСР, яка складалася з початкових, середніх та вищих навчальних закладів, була сформована досить швидко.

Початкову ланку забезпечували притулки та народні школи в місцях найбільшого скупчення емігрантів у містах Прага та Подєбрадах. Середню освіту координували піврічні матуральні курси та, передовсім, Українська реальна гімназія, де стабільно налічувалося близько 100 учнів⁹⁷.

Викладачами таких закладів часто були самі ж мігранти. За спостереженням Микити Шаповала, від ступеня свідомості політичної організації залежала також організація виховної програми в еміграції⁹⁸.

Виховна та освітня програма більшості українських освітніх інституцій у Чехословаччині часто не була уніфікованою і повністю залежала від особистісних чинників викладацького складу. Першочергово такі саморобні освітні програми були спрямовані на те, щоб українські емігранти в час

⁹⁵ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). Прага, 1927. С. 25.

⁹⁶ Мишуста А. Просвітницькі студії українок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.). *Ucraina Magna*. Vol. I. Київ, 2016. С. 290.

⁹⁷ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 55 – 59.

⁹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 31. Арк. 7.

повернення на Батьківщину могли застосувати свої знання в дії та зберегли до того часу зв'язок зі своїм домом. Такої ж думки притримувався уряд ЧСР, адже передбачалося, що емігранти повернуться до себе додому краще підготовленими до розвитку свого краю⁹⁹.

Складовою національної освіти була значна увага до українознавчих дисциплін. Навчання у згаданих закладах велося винятково українською мовою, а фундаментом виховання стали українознавчі дисципліни, зокрема історія України, українська література, географія України, які в Російській імперії були під забороною. Цілком можливо, що саме тому радянське керівництво ставилося до таких освітніх ініціатив емігрантів вкрай насторожено і вбачало в них небезпеку для свого режиму¹⁰⁰.

У програмових засадах відкритих вищих навчальних закладів можна виокремити певні важливі аспекти. До прикладу, положення про діяльність Української господарської академії (УГА) передбачало, що в її стінах вдасться виховати фахівців, чиє знання було б «органічно зв'язане з потребами рідного краю та добробутом свого народу»¹⁰¹. У той же час, навчальний процес на інженерному факультеті часто фокусувався на розробці проєктів, призначених саме для майбутнього використання в Україні¹⁰².

У спогадах Євгена Маланюка УГА виступає як лабораторія, де з «викоріненого біженця» виростав тип «національного інженера» будівничого майбутньої держави»¹⁰³. Вважалося, що саме наявність таких патріотичних фахівців забезпечить Україні незалежність у майбутньому.

Український вищий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова (УВПІ) мав на меті підготовку педагогів, які б працювали «серед широких

⁹⁹ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha: tiskla "Legiografie", 1924. S. 5.

¹⁰⁰ Галаган М. З моїх споминів. Київ: Темпора, 2005. С. 559-560.

¹⁰¹ Українська господарська академія у Ч.С.Р. Нью-Йорк, 1959. С. 13.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Там само. С. 128-129.

кіл українського населення» та піднімали національну культуру¹⁰⁴. Микита Шаповал зазначає, що цей заклад був покликаний спрямувати свої зусилля на те «щоб український народ культурно міг дорівняти з іншим європейським народам (...) та в найкоротший час зміг усунути всі негативні наслідки кількохсот-річного національного й культурного поневолення». Для цього народові потрібні національно свідомі і освічені педагоги¹⁰⁵. Софія Русова у своїх спогадах зазначає, що тривалий час розроблялася трирічна програма цього інституту, аби у підсумку виховати там не лише фахових педагогів, але й корисних громадських діячів¹⁰⁶. Ректор УВПІ Леонід Білецький наголошував на необхідності «базувати усю цю працю на національному ґрунті виховання» Кожен студент під час прийняття до інституту давав урочисту обітницю. У ній він обіцяв «повсякчасно шанувати добру славу й повагу Інституту як рідної високої школи задля кращого майбутнього усього українського народу»¹⁰⁷.

Український вільний університет (УВУ) був тим закладом, який був перенесений у Прагу у 1923 р, перед тим два роки функціонуючи у Відні. Причиною зміни місця знаходження стало розгортання «Російської акції допомоги». Як зазначає Степан Віднянський: «відкривалися сприятливі перспективи для розвитку національно-культурного життя українців», які УВУ не мав у Відні¹⁰⁸. Окрім закономірних цілей надати національну освіту для українців, УВУ переслідувало мету «зорганізувати наукову працю та

¹⁰⁴ Мірний І. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова 1923–1933 (Історія інституту). Прага, 1934. С. 4.

¹⁰⁵ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. С. 42 – 43.

¹⁰⁶ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. С. 65.

¹⁰⁷ Мірний І. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова 1923–1933 (Історія інституту). Прага, 1934. С. 11.

¹⁰⁸ Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ, 1994. С. 20.

давати можливість нашим професорам, доцентам і іншим вченим, які опинилися за кордоном, продовжувати свою фахову працю»¹⁰⁹.

Примітно, що велика частка викладачів, які були відібрані для УГА та УВПІ в минулому займався саме політичною діяльністю, хоча частина з них не мала попереднього викладацького досвіду¹¹⁰. До переліку таких діячів увійшли міністр народного здоров'я та опікування УНР Борис Матюшенко, міністр шляхів сполучення УНР Сергій Тимошенко, голова ради народних міністрів УГР Ісаак Мазепа, генеральний секретар судових справ Центральної Ради Валентин Садовський та інші¹¹¹. Відповідно, оскільки значна частина політичних діячів УНР були причетними до діяльності академії, передбачалося, що політична еміграція зможе створити потужну ідеологічну базу, про що пише Софія Русова. Саме з такими сподіваннями у програмі УВПІ вона намагалася «гаряче обстоювати принцип громадського виховання майбутніх слухачів, вносили в програми соціологію, економіку, мови, щоб дати їм змогу поширити світогляд і дати їм можливість вийти зі школи не лише добрими педагогами, а й корисними громадськими діячами»¹¹². Відповідно до цього ідея викладацької залученості політичної еліти з метою виконання виховної функції виглядає цілком логічною.

У своїх спогадах про викладацький склад УГА, Гаврило Гордієнко згадує про частину перелічених викладачів. Із зазначенням їхнього статусу колишніх політичних діячів, він не виокремлює особливих виховних практик, які б вони застосовували у своєму викладанні, натомість згадує суто особистісні характеристики їхнього методу викладання¹¹³.

Однак згаданий комплекс заходів створив нову систему навчальної програми, що не була характерною для України в період існування

¹⁰⁹ Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ, 1994. С. 22.

¹¹⁰ Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. С. 269.

¹¹¹ Українська господарська академія у Ч.С.Р. Нью-Йорк, 1959. С. 39 – 45.

¹¹² Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. С. 272.

¹¹³ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 96 – 102.

Російської імперії. У спогадах про освітній процес до еміграції ми закономірно переконуємося, що освіта в Російській імперії не мала націоналістичного характеру. Натомість в еміграції не було цензури щодо культивування своєї української ідентичності. Підтвердження цієї тези знаходимо і в спогадах Гаврила Гордієнка:

«Систематичного читання української літератури, яке мають учні будь яких літератур у світі, у своїх рідних школах я не мав! Тому перебуваючи в Подєбрадах і маючи доступ до численних книг, про які доводилося колись тільки одним вухом щось чути, я й використовував кожную хвилину щоб «поринути в глибини морські!»¹¹⁴

У спогадах про Євгена Маланюка йдеться про те, що він все життя згадував, що Подєбради надали йому найважливіше, а саме «культурне та освічене товариство та приятелювання з кращими українськими мислителями того часу»¹¹⁵. У подальшому саме це стало рушієм створення та функціонування Празької школи поетів, яка безсумнівно залишила свій слід у подальшому літературному процесі, а не залишилася суто явищем всередині еміграції.

Досить швидко емігранти, які провадили академічну кар'єру у ЧСР, оцінили, що для них сформувалося середовище, де був високий рівень академічної свободи. У спогадах про діяльність Українського історично-філологічного товариства його учасник Симон Наріжний виокремлює наступне: «Нам ніхто не нав'язував своїх концепцій і не примушував нас працювати на завідомо хибних засадах»¹¹⁶.

Станом на початок 1920-х рр. українські кафедри закривалися у Львівському та Чернівецькому університетах, що входили у склад Польщі та Румунії відповідно. У УРСР університети та інші освітні заклади зазнавали

¹¹⁴ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 149.

¹¹⁵ Шох П. Євген Маланюк (спомин). Євген маланюк: в 15-річчя з дня смерті: збірник / упоряд. О. Керч. Філадельфія, 1983. С. 34.

¹¹⁶ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч.1. С. 209.

масового розформування радянською владою¹¹⁷. Це не означає, що українські вчені на батьківщині не продовжували працювати над розвитком українською науки, однак такі політичні обставини значно погіршували умови їхньої праці та часто ставило під загрозу їхню свободу та життя. Відповідно саме на території ЧСР українська наука мала одні з найбільш сприятливих умов для свого розвитку принаймні перші 10 років з початку функціонування «Російської акції допомоги».

Таким чином, ідеї демократизму та гуманізму, які були основоположними для уряду ЧСР на чолі з її президентом Томашем Масариком, фінансова підтримка з їх боку, та активна залученість українських політичних та громадських діячів до створення допомогових комітетів, стали рушійними чинниками того, що у першій половині 1920-х рр. у ЧСР було відкрито низку закладів різного рівня освіти. Вони сприяли створенню кращих умов для адаптації українців за кордоном, адже емігранти продовжували перебувати у своєму мікросоціумі в оточенні своїх земляків. Навчальна програма цих освітніх закладів значною мірою була базована саме на самобутніх українських засадах зі значною увагою на вихованні патріотично-свідомої молоді. При школах та університетах діяли чисельні культурно-мистецькі гуртки та оформлювали книгозбірні саме української літератури.

2.3. Практики національно-патріотичного виховання молоді та юнацтва

Один з найвизначніших соціологів ХХ ст. Микита Шаповал зараховує до факторів творення особистості 3 складові, а саме спадковість, оточення та виховання. Якщо перше є доконаним фактом, то над другим і третім намагалися розвивати теоретичні студії в еміграції¹¹⁸. Вплив іноземного

¹¹⁷ Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ, 1994. С. 9.

¹¹⁸ ЦДАВОУ. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 31. Арк. 1 зв.

оточення намагалися контролювати, аби уникнути повної інтеграції і відокремлення українців від їхніх національних осередків.

Відповідно до цього окремим напрямком національної освіти в еміграції була робота з підростаючим, або другим поколінням емігрантів, тих, хто або народився у ЧСР, або опинився там у дитячі роки разом зі своїми батьками. Для дітей, які у свідомому віці не зростали на своїй батьківщині, власна національна ідентичність формувалася з нуля. Саме на них великі сподівання покладала Софія Русова, яка окремий напрямок роботи спрямувала на те, аби вони не асимілювалися в чеському середовищі. Впровадження авторської системи національного дошкільного виховання було сформовано нею у таких працях як «Нова школа соціального виховання»¹¹⁹ та «Нові методи дошкільного виховання»¹²⁰. Воно передбачало залучення дітей шкільного віку до різних курсів українознавства та заходів національно-патріотичного характеру¹²¹.

За запропонованою програмою дитина в ігровій формі мала брати участь у народних обрядах, святах та вивчати український фольклор. Її мало оточувати всі українське не лише в школах та гуртках, але й вдома, що у комплексі мало прив'язувати дитину до українського культурного простору, що, в свою чергу, повинно допомогти їй усвідомити себе частиною того народу, до якого вона належить¹²².

Варто зауважити, що засади цієї системи національного виховання формувалися нею ще в період перебування українців у таборах для інтернованих у Польщі, де Софія Русова та її колеги розгорнули перші осередки опіки над дітьми. Згодом, уже на теренах ЧСР, практику національного виховання вдавалося успішно реалізовувати переважно в

¹¹⁹ Русова С. Нова школа соціального виховання. Ляйпціг, 1924. 154 с.

¹²⁰ Русова С. Нові методи дошкільного виховання. Прага, 1927. 122 с.

¹²¹ Мишуста А. Просвітницькі студії українок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.). *Ucraina Magna*. Vol. I. Київ, 2016. С. 301.

¹²² Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. С. 143.

мережі дитячих притулків, призначених для сиріт та дітей із малозабезпечених родин¹²³.

Така ситуація була зумовлена тим, що прагнучи забезпечити успішну соціокультурну адаптацію дітей в чехословацькому середовищі, українські емігранти все частіше були змушені віддавати їх до місцевих чеських шкіл¹²⁴. Це очікувано прискорило асиміляційні процеси всередині українських осередків. Показовими щодо цих тенденцій є рефлексії відомого політика УНР та викладача УГА Ісаака Мазепи, який із прикрістю нарікав, що його власні діти, ставши учнями чеської школи, у домашньому колі почали спілкуватися між собою винятково чеською мовою¹²⁵.

Важливим елементом національного гуртування в еміграції виступали молодіжні спортивні організації. З території західних українських областей емігранти у ЧСР перейняли ідеї та структуру «Пласту». У випуску його періодичного видання «Молоде життя» від квітня 1921 року підкреслюється, що «Пласт» – це об'єднання, що має на меті фізичне та «умове» виховання молоді, аби вона змогла стати до боротьби за волю України і на еміграції «не засоромить [нас] перед другими народами»¹²⁶.

Провідники «Пласту» розширювали вікові рамки, утворюючи «Уладу Новиків». Функціонували також «пластуні-сеніори» та організація приятелів «Пласту» - «Пластприят». Кіш вихованців гімназії в Ржевицях неодноразово брав участь у святкуваннях національних свят та спільному навчанні з чехословацькими скаутами. Такі практики були направлені на творення «нового типу молодого Українця».

У рамках цих заходів молодь намагалася знайомити з українськими культурними надбаннями. Зокрема, у випуску від квітня 1921 року автори акцентують увагу на актуальності творів Тараса Шевченка для української

¹²³ Мишуста А. Просвітницькі студії українок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.). *Ucraina Magna*. Vol. I. Київ, 2016. С. 297 – 300.

¹²⁴ Там само. С. 298 – 299.

¹²⁵ Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. Лондон, 1954 р. С. 109.

¹²⁶ О. Т-ець. Дещо про пластову організацію. Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи. 1921. № 2. 1 квітня. С. 1-2.

еміграції в умовах втрати власної державності¹²⁷. Для найменших членів «Пласту» ці ідеї подаються у формі оповідок або навіть казок¹²⁸. Додаткової актуальності такому спрямуванню випуску додавало те, що його було присвячено у тому числі 60-тим роковинам смерті Тараса Шевченка. На фоні історичної ретроспективи автори намагаються продемонструвати, що територія «Великої України», як і в часи Гетьманщини, перебуває під контролем окупантів, що вимагає від мігрантів акумуляції всіх можливих зусиль для підготовки національно-визвольної боротьби¹²⁹.

У цьому випуску також наголошується на тому, що «Пласт» – це серйозна організація, що має чітко визначену структуру, статут та власну ієрархію. Саме така форма функціонування організації сприяла б самодисципліні її членів та ефективному функціонуванню навіть в умовах еміграції¹³⁰.

Варто зауважити, що перші випуски журналу друкувалися у Львові і стосувалися переважно функціонування українських організацій саме на теренах Заходу України. З огляду на дослідницький фокус роботи, більш продуктивним видається вивчення випусків видання з періоду 1932 року, коли центр друкування перемістився до Праги.

Перший випуск «празької» серії журналу було видано у січні 1932 року. На його першій шпальті знаходиться заголовок «Т. Г. Масарик про скавтінг». Цікавим є те, що Масарик звертається до пластунів не як до українських, а саме чехословацьких скаутів і наголошує на тому, що історично діяльність скаутів була направлена проти ворога, а відтепер має сконцентруватися на мирній самоорганізації та самовдосконаленні¹³¹.

¹²⁷ О. Т-ець. Дещо про пластову організацію. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1921. № 2. 1 квітня. С. 1-2.

¹²⁸ О. Т-ець. Із думок 1920 р. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1921. № 2. 1 квітня. С. 3-6.

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Масарик Т. Про скавтінг. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1932. № 78 (Ч. 2.) 1 січня. С. 1.

Поширеною практикою було масове залучення пластунів до різних заходів. Зокрема, кіш вихованців гімназії в містечку Ржевніцах поблизу Праги неодноразово брав участь у святкуваннях національних свят, з'їздах та спільному навчанні з чехословацькими скаутами, учнівських конференціях та семінарах¹³².

Примітно, що до діяльності та цінностей «Пласту» намагалися залучити й вже людей старшого віку, що були або виховані в «Пласті», або були долучені чи бажали долучитися до його діяльності. Такі «пластуни-сеніори» мали такі самі обов'язки та права, що й інші члени організації, але також могли займати адміністративні посади чи долучатися до проєктної діяльності у якості волонтерів.

Такий тип організаційної діяльності, помножений на намагання налагодити зв'язок між різними поколіннями українців-емігрантів був направлений на творення «нового типу молодого Українця»¹³³, що став би надією для майбутнього України. Як можна зрозуміти з особливостей освітніх та виховних практик «Пласту», вони були спрямовані на збереження української ідентичності та посилення контактів всередині української спільноти дітей, молоді та старшого покоління.

Намагалися провадити патріотично-виховну діяльність також члени спортивної організації «Січ». Важливо уточнити, що структура організації нагадувала військову, тому виховання молоді у ній відбувалося за таким самим каноном. Вікова категорія членів угруповань «Січі» складалася здебільшого зі студентства. Головною метою діяльності декларувалося відновлення самостійності України, а також «фізичне й моральне піднесення національно-настроєного українського студентства»¹³⁴. З цією ж метою, «Січ» часто організовувала збір пожертв, що спрямовувалися на різні просвітницькі

¹³² Масарик Т. Про скавтінг. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1932. № 78 (Ч. 2.) 1 січня. С. 1.

¹³³ Чорний Вуж. У двадцятиліття Українського Пласту. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1932. № 78 (Ч. 2.) 1 січня. С. 4.

¹³⁴ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч.1. С. 82.

ініціативи. Однією з них можна вважати фонд національної преси, що мав поповнювати книгозбірні українських організацій. З метою створення розгалужених та стійких зв'язків з іншими організаціями, члени «Січі» нерідко брали участь в заходах організації «Сокіл». Також «Січ» активно співпрацювала з Групою Української Національної Молоді, метою якої було національне-патріотичне піднесення української молоді та пропагування ідеї виборювання незалежності України¹³⁵.

Схожі ідеї були основоположними для об'єднання «Сокіл», що пройшло еволюцію від суто «руханкового» спортивного товариства до культурно-просвітницької організації. Влітку 1932 року «Сокіл» значно масштабував свою діяльність, організувавши «Союз українського сокілства закордоном» та взявши під своє крило більшість емігрантських спортивних організацій¹³⁶. Власне періодичне видання з'явилося у «Сокола» порівняно пізно, а саме у 1934 році. Щомісячний часопис «Український Сокіл» виходив друком до 1937 року і містив на своїх шпальтах не тільки статті-хроніки про діяльність організації, але й ідеологічно-виховні. Зокрема, у випуску за 1937 рік окрема рубрика присвячена українській національно-визвольній боротьбі в цілому та проголошенню IV універсалу зокрема¹³⁷. На прикладі героїв Крут вихованцям «Сокола» демонструється думка про те, що «лише люди сильні духом з дуже розвиненою та загартованою силою волі. Таких людей має Українське Сокільництво давати Нації»¹³⁸.

Використання прикладів з історії Української Революції з дидактичною функцією є загалом характерним для всіх випусків цього видання. У статті Миколи Дарагана йдеться про те, що молоді варто відмовитися від суто мрійництва і почати мислити категоріями конкретних завдань, виконання яких зможе прискорити повернення державності українців. Саме такий підхід

¹³⁵ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч.1. С. 82.

¹³⁶ Там само. С. 271.

¹³⁷ Янів В. Все вперед – всі враз ! *Український Сокіл*. 1937. № IV. Січень-лютий. С. 1-2.

¹³⁸ Янів В. Все вперед – всі враз ! *Український Сокіл*. 1937. № 1-2 (23). Січень-лютий. С. 2.

якнайкраще ілюструє те, як саме «Сокил» розуміє поняття самостійності та які завдання ставить перед своїми вихованцями¹³⁹.

Цікавою є одна спільна риса всіх названих вище організацій. Всі вони були засновані в різних країнах, але зрештою перенесли або масштабували свою діяльність на ЧСР, що є додатковим свідченням того, наскільки сприятливими були умови в цій країні для діяльності емігрантських організацій.

Зрештою, комплекс заходів, що їх провадили українські організації, створив більш вільну систему навчальної програми зі значною увагою на вивченні української мови та українознавчих предметів, що не була присутньою в Україні у період її перебування у складі Російської імперії. Зокрема, вагому увагу було приділено спортивному руху, який до періоду еміграції провадився лише на українських теренах Австро-Угорщини.

В еміграції не було цензури щодо культивування своєї української ідентичності і, як наслідок, це призвело до підвищення рівня національної самосвідомості у тих емігрантів, що були долучені до діяльності відповідних організацій чи інституцій. Питання створення максимально сприятливих умов для формування національної свідомості у дітей або підлітків також гостро стояло перед представниками еміграції. Значну роль задля реалізації цієї мети відіграли спортивні організації.

Таким чином в еміграції за підтримки уряду ЧСР українцями та для українців сформувалася широка мережа організацій різного спрямування: координаційні допомогіві, спортивні, професійно-орієнтовані та заклади освіти всіх рівнів. Попри те, що мережа закладів та організацій була дуже розгалужена і в такому масиві кожен міг обрати осередок, який співпадав з ним поглядами та цінностями, це не завжди могло запобігти внутрішнім кризам у середовищі емігрантів.

¹³⁹ Дараган М. Конкретні завдання. *Український Сокил*. 1937-1938. № 1 (26). Грудень-січень. С. 2.

РОЗДІЛ 3. СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЙНА ПОВЕДІНКА УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У ЧЕХОСЛОВАЦЬКОМУ СОЦІУМІ

3.1. Світоглядні орієнтири та психологічні установки українців в умовах еміграції

Після Першої світової війни Ліга Націй першочергово взяла вектор своєї політики на врегулювання питання щодо емігрантів. Нею було прийнято постанову щодо потреби вирішення цього завдання всіма європейськими країнами. Для цього було запроваджено спеціальний документ: так званий нансенівський паспорт. Суттєвим недоліком цього документу було те, що під час його отримання, власник не мав змоги обрати «українець» під час заповнення канцеляристом графи «національність»¹⁴⁰. Це не залежало від прихильності того, хто видавав документ, а було пов'язано з тим, що в офіційному переліку Ліги Націй така національність була просто відсутня. Вихід з цієї ситуації було знайдено лише в 1930-х роках, коли уряд тодішнього прем'єр-міністра ЧСР Франтішека Удржала видав розпорядження про заміну в чеському і французькому варіантах «нансенівських паспортів» слів «rus» – «russe»¹⁴¹ на «ukrajines» – «ucrainien»¹⁴².

Наступним проміжним етапом, що також вимагав від українців самоідентифікувати себе, були пункти надання допомоги емігрантам. Як

¹⁴⁰ Глушан О. Участь С. В. Бородаєвського у громадсько-політичному житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці. *Ukraina magna*. Київ, 2016 р. Т. 1. С. 286.

¹⁴¹ Йдеться саме про вихідців з Наддніпрянської України, адже вихідці з Галичини та Волині вважалися громадянами Польщі, тому мали інший вид тимчасового документу, який посвідчував особу. Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 187.

¹⁴² Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 187.

згадувалося у попередньому розділі, допомогіві комітети, які організовувалися кожними національними групами самостійно, були важливою складовою початкової адаптації українців за кордоном. Водночас, варто відмітити, що у випадку з УГК, було достатньо просто назвати себе українцем, аби отримати допомогу¹⁴³. Тому самовизначення на цьому етапі, головним чином, залежало від тих вигод, що їх несло зарахування себе до тієї чи іншої групи.

На цьому етапі важливим є детальніша класифікація поняттям український емігрант у тих умовах. Ключовим тут виступає те, що українськими емігрантами у роботі означено саме тих осіб, які приєднувалися до українських осередків за кордоном. Це важливо з огляду на те, що у ЧСР існували також осередки російської еміграції, які теж отримували урядову допомогу у рамках «Російської акції допомоги» і до яких могли пристати вихідці з українських теренів.

Для чехів та словаків було характерним стереотипне сприйняття саме російських емігрантів. Зокрема, Томаш Масарик згадував, що незважаючи на те, що більшість чехів ніколи не були на території Російської імперії, образ росіян асоціювався у них із силою та впливом, очевидно навіяний образом «імперської величі»¹⁴⁴. У подальшому ж, як писав в одному зі своїх листів у кінці 1920-х років Дмитро Дорошенко, чехи: «захоплюються більшовиками, бажають порозумітися з ними і неприхильно ставляться до еміграції»¹⁴⁵, що очевидно також могло вплинути на розвиток діяльності української еміграції в Чехословаччині. Борис Мартос згадував подібне: «Чехи в своїй більшості були завзятими русофілами, тому прагнення українців до створення власної держави були їм незрозумілі. Більше того, вони не хотіли визнавати навіть

¹⁴³ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 16.

¹⁴⁴ Т.Г. Масарик. Світова революція за війни й у війні 1914 – 1918: Спомини / Пер. з 2-го зміненого видання М. Саєвича. Львів, 1930. Ч. I. С. 43.

¹⁴⁵ Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи. Київ, 2018. Т.1. С. 52. (Цит. за: Д. Антонович, *Українська культура*. Упор. С. Ульяновська. Київ, 1993. С. 67).

культурної та етнографічної окремішності українського народу»¹⁴⁶. Саме тому, питання ідентифікації себе як українця чи росіянина було напряду пов'язане із престижем, що також міг впливати на рішення українців пристати саме до російських осередків.

Далі для того, аби говорити про варіації адаптаційних процесів, потрібно сконструювати певний образ емігранта. Зокрема, у представленні Микити Шаповала на організаційні особливості української еміграції в ЧСР впливала низка негативних чинників.

По-перше, серед українців в ЧСР був присутній лише відносно малий відсоток інтелігенції. Більшість українців в ЧСР – це колишні рядові вояки Армії Дієвої УНР та Української галицької армії, що найчастіше не були обізнані в проблематиці політичної боротьби, особливостях тієї чи іншої політичної течії і, як наслідок, були вразливими до пропаганди¹⁴⁷.

На думку Шаповала, свою роль також зіграло соціальне походження емігрантів. Оскільки в Російській імперії та Австро-Угорській дуалістичній монархії нижчі класи ніколи не допускалися до керуючих посад, вони мали надто обмежені умови для здобуття політичного досвіду. Це спричиняло певну інертність та пасивність цієї категорії під час організаційних процесів еміграції в ЧСР¹⁴⁸.

Ті емігранти, які намагалися бути залученими до політичних процесів, часто нашкоджувалося на відсутність відповідної освіти та елементарних навичок координації та керівництва¹⁴⁹. Також вкрай приблизне уявлення про реалії європейської політики та економіки в цілому та в ЧСР зокрема, нівелювало ініціативність окремих емігрантів.

На думку Шаповала, такий прошарок еміграції не був здатен до самостійних дій і тому він завжди був лише інструментом в руках різних

¹⁴⁶ Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи. Київ, 2018. Т.1. С. 50. (Цит. за: Б. Мартос. Заснування Української Господарської Академії. Хроніка, 2000-1999. № 29–30. С. 205).

¹⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48. Арк. 3.

¹⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48. Арк. 3 зв.

¹⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48. Арк. 3 зв.

політичних сил. Відповідно, Микита Шаповал звинувачує емігрантів, у першу чергу тих, які належали до селянства та робітництва, у аполітичності та низькій національній свідомості¹⁵⁰.

Ці тези знаходять часткове підтвердження у спогадах Гаврила Гордієнка, який апелює до того, що більшість мігрантів воліли не долучатися до політичного життя, натомість намагалися перевершити один одного в показному патріотизмі¹⁵¹. Поза сумнівами, останнє судження має яскравий відбиток упередженого та надмірно узагальнюючого судження, водночас, варто зазначити, що воно передає одну з характерних особливостей, яку можна простежити серед українців закордоном.

Розвиваючи свою думку, Гордієнко, так само як і Шаповал, зазначав, що до політичної діяльності через брак досвіду та небажання його здобувати, докладалося відносно мало мігрантів. На думку Гордієнка, більшість молоді намагалися жити «тут і зараз» і тому часто свій вільний час витрачали на розваги¹⁵². У своїх спогадах Валентин Сім'янець, який теж був студентом УГА, також згадує, що можливостей залучитися до якоїсь партії і вести свою політичну лінію було вдосталь, однак особисто він не мав жодного бажання до цього¹⁵³.

Можна припустити, що тема політики була для них ревматизацією травми, адже більшість емігрантів були колишніми вояками військових формувань УНР. Втративши те, за що вони боролися та переживавши складні роки перебування у таборах для інтернованих, де смертність через епідемії та визначення була високою, емігранти природньо хотіли розпочати нове життя і надолужити те, чого не встигли.

Відповідно, аполітичність більшості українських емігрантів була не перебільшенням окремих представників політичної еліти в еміграції, а

¹⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48. Арк. 4.

¹⁵¹ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 162.

¹⁵² Там само. С. 143.

¹⁵³ Сім'янець В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 153.

явищем, яке констатували саме молоді українці в еміграції. Молодь найчастіше не переймалися перспективою організації емігрантських осередків і розгортання національної боротьби. Причиною цього може слугувати те, що більшість військових після пережитих жахів війни інстинктивно тягнулися до життєствердного способу життя та намагалися абстрагуватися від потреби продовження боротьби ще й на еміграції.

Примітно, що незважаючи на загалом негативне ставлення до політичної еміграції в цілому, більшість мігрантів зберегли високий рівень поваги до представників вищого офіцерського складу. Зокрема, у спогадах Валентина Сім'янцева згадано, що під час навчання у закладах ЧСР, в межах однієї групи могли бути зібрані рядові військові та генерали, полковники та сотники, до яких не сміли звертатися ніяк інакше як «пане генерале», «пане полковнику» і т. д. Це було зумовлено не спеціальними правилами, а лише виявом особистої поваги до цих людей¹⁵⁴. Таке ставлення є достатньо цікавим з огляду на те, що в очах пересічного емігранта саме військове командування могло нести відповідальність за низку поразок, що призвели до втрати Україною своєї державності.

Конфлікт між інтелектуальними елітами та представниками нижчих прошарків у середовищі еміграції в ЧСР особливо гостро демонструє кризу солідарності між різними соціальними групами. Згідно з теорією соціальної ідентичності, про яку згадувалося в першому розділі, можна визначити політичну роздробленість та «перегони у патріотизмі» як своєрідну форму соціальної конкуренції. Нездатність до конструктивного діалогу між групами посилювалася взаємною стереотипізацією: еліти звинувачували маси в аполітичності, тоді як пересічні емігранти демонстрували віктимну психологію та недовіру до своїх провідників. Фактично, це закономірність, яку вивів Джон Тарнер. Сутність цієї проблеми полягає в тому, що роздробленість в окремій національній групі найчастіше відбувалася на основі

¹⁵⁴ Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 76

соціального конфлікту, який породжував свідоме ідеалізування своєї групи та часто упереджене ставлення до іншої¹⁵⁵.

Свою роль в роздроблюючих процесах всередині емігрантських осередків зіграло й питання походження. Особливо важко було порозумітися вихідцям з Галичини та Наддніпрянщини. Доволі показовим є фрагмент з листування Модеста Левицького та Валерії О'Коннор-Вілінської, у якому йдеться про атмосферу «ворожнечі, підкопів, доносів та самоопльовування», що виникла в середовищі української еміграції між галичанами та наддніпрянцями. Серед іншого, Левицький наголошує на тому, що особистий антагонізм між провідниками національного руху, а також тенденція до з'ясування стосунків шляхом привселюдного приниження не тільки спричиняє ще більший розкол всередині українських осередків, але й дискредитує українців в очах громадськості¹⁵⁶.

Таким чином, можна дійти до висновку, що українська еміграція в ЧСР була вкрай не однорідною. Такий стан речей значною мірою вплинув на складність у налагодженні контактів між представниками політичної еліти та вихідцями з нижчих прошарків населення. Розробленість всередині самої еміграції, травматичний досвід недавнього минулого а також деструктивні впливи російських осередків сприяли тому, що українська еміграція так і залишилася переважно розрізненою на групи, що не змогли об'єднатися в дійсно сильну політичну течію.

Політичні еліти перші, хто давали собі звіт за це і констатували, що «зріст нашої свідомості фактично виявляється тільки в зрості усвідомлення зв'язків і залежностей кожного з нас і всіх разом один від одного»¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Haslam A., Reicher S., Reynolds K. Identity, influence, and change: Rediscovering John Turner's vision for social psychology. *British Journal of Social Psychology*. Volume 51, Issue 2. URL: <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2044-8309.2011.02091.x>

¹⁵⁶ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 65. Арк. 211-213. З листа М. Левицького громадській діячці В. О'Коннор-Вілінській про атмосферу серед української інтелігенції в еміграції та Україні. Цит за Українська політична еміграція 1919-1945. С. 371.

¹⁵⁷ ЦДАВОУ. Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 22.

3.2. Вплив урбанізованого та мультикультурного простору ЧСР на адаптаційні стратегії українських емігрантів

Простір, який сформувався навколо українців, був для більшості з них абсолютно новим. У ЧСР склалася закономірна тенденція, за якою новоприбулі емігранти оселялися саме у містах. Перш за все це було зумовлено тим, що емігранти були економічно вразливою категорією населення, що була обмежена у можливостях працевлаштування та, з огляду на це, мала потребу у швидкі терміни знайти засоби для власного прожиття. Більшість українських емігрантів були вихідцями із сіл¹⁵⁸, відповідно адаптація відбувалася не лише до простору, який відрізнявся культурно-народною традицією, але й до урбанізованого середовища. У своїх спогадах Гаврило Гордієнко називає цей процес «цивілізуванням»¹⁵⁹, перед цим активно описуючи навколишню архітектуру та міський устрій. Найбільш вражаючим для нього стала значна концентрація історичних пам'яток, зокрема градів, замків чи увіковічених полів бою¹⁶⁰. Валентин Сім'янець теж зосереджує окрему увагу на тому, наскільки багато історичних пам'яток було навколо, найбільш вражаючими серед яких були для нього саме пам'ятники історичним діячам: Яну Гусу¹⁶¹ та Св. Вацлаву¹⁶².

Історизація простору для людей, які фактично наново переосмислювали свою історію, є важливим у розумінні адаптаційних стратегій емігрантів. У блоці лекцій для студентів Українського технічно-

¹⁵⁸ Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи* / ред. А. Слюсаренко, В. Борисенко. Київ, 2001. Вип.10. С. 38.

¹⁵⁹ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 29-30.

¹⁶⁰ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 13, 19.

¹⁶¹ В оригіналі Валентин Сім'янець українізував Яна Гуса, назвавши його Іваном Гусом. Найбільш ймовірно це відсилку до поеми Тараса Шевченка: «Єретик. Іван Гус», в якій він прагнув показати представити ідею слов'янського об'єднання. На початку XX ст. ця поема була однією з небагатьох, яка задавала українцям образ про чеський народ та їх історію. Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський: формування національної ідентичності в умовах еміграції. *Ucraina Magna*. Київ, 2016. Vol. С. 22.

¹⁶² Сім'янець В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 70.

господарського інституту (УТГІ) в Подєбрадах, який був переформатований з УГА, архітектор та мистецтвознавець Володимир Січинський звертався до питання української архітектури та її спадщини. Найбільш гострим для нього виступала проблема того, що перебуваючи у складі Російської імперії, архітектурна спадщина на українських теренах була занедбана, особливо унікальні зразки дерев'яного будівництва¹⁶³. Таким чином викладач прагнув підкреслити важливість збереження національної культурної спадщини, як це вдалося зробити чехам і спонукати студентів до переймання цих практик.

Чеський патріотизм, що був особливо загостреним через німецьку культурну експансію за часів Австро-Угорщини, міг підштовхнути українських емігрантів до внутрішніх саморефлексій щодо того, до якого саме народу вони себе приписують. Яскравим підтвердженням того, що чеський досвід став для українців певним орієнтиром у питаннях національного самоствердження, є риторика тодішніх громадських об'єднань. Зокрема, у відозві організації «Єдність» окрема увага приверталася важливості пізнання історії, літератури, матеріальної та духовної культури, оскільки як зазначається: «малий чеський народ може нам бути приміром, що не число і безмежні простори, але високий культурний і моральний рівень народу змушує інших шанувати себе»¹⁶⁴.

Окрім простору, на емігрантів безсумнівно впливали психологічні чинники. Проблеми з влаштуванням та травма поразки постійно прослідковувалися в середовищі емігрантів. У своїх спогадах Софія Русова зазначає, що умови в еміграції настільки впливали на емоційний стан українців, що «самогубства стали частим явищем». Так само на смертність українців впливали умови в таборах для інтернованих, які значно погіршили їхнє здоров'я¹⁶⁵. Водночас, у найбільшому наявному зібранні біографій українських емігрантів, що навчалися в УГА, такі тези не знайшли свого

¹⁶³ Українська культура. Курс лекцій Українського технічно-господарського інституту. За редакцією Д. Антоновича. Регенсбург, 1947. С. 214.

¹⁶⁴ ЦДАГО України. Ф. 448. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 45 зв.

¹⁶⁵ Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. С. 276-277.

підтвердження¹⁶⁶. Єдиний випадок спроби самогубства згадано у спогадах Олександра Галагана про Валерію О'Коннор-Вілінську, однак у цьому сюжеті йдеться про те, що вона не могла впоратися із втратою свого чоловіка, який раптово помер під час викладання лекції в УГА¹⁶⁷.

Можна припустити, що інформація про часті самогубства або була надто перебільшена, або стосувалася тих незахищених категорій українських емігрантів, які, не маючи соціальних виплат та можливості знайти роботу, вирішили звести рахунки із життям. Цей сюжет ще раз підтверджує те, наскільки не легкими були процеси адаптації українських мігрантів і з якими викликами вони були пов'язані.

Після того, як українські емігранти проходили етап адаптації після виходу з таборів для інтернованих та подолання деморалізаційних настроїв, перед ними поставав новий виклик: облаштування власного життя на новому місці. За свідчення Валентина Сім'янцева: «Вихід на еміграцію спричинив таку велику психологічну зміну у свідомості людей, що життя для них перевернулося «догори ногами»¹⁶⁸.

Попри те, що після завершення навчання в університетах українці здобували професійну спеціальність, працевлаштуватися у ЧСР було для них вкрай проблематичним завданням. Складалася ситуація, коли більшість дипломованих фахівців була змушені працювати не за спеціальністю¹⁶⁹. Подекуди вирішенням цієї проблеми було прийняття чехословацького громадянства або повторна рееміграція¹⁷⁰.

¹⁶⁶ Коваль Р., Моренець В. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2015. Т.1. 376 с.; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. 376 с.; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2020. Т. 3. 504 с.

¹⁶⁷ ЦДАГО України. Ф. 4368. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 9 – 10.

¹⁶⁸ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 20.

¹⁶⁹ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 190.

¹⁷⁰ Там само.

Додатковим фактором, що негативно впливав на стан емігрантів була повна відсутність психологічної допомоги. Варто нагадати, що більшість мігрантів були колишніми військовими, які пережили всі жахи війни та були змушені прилаштовуватися до нового середовища та здобувати фах, аби мати фундамент для майбутнього. Якщо це помножити на перманентну потребу здобувати собі засоби на існування, а також поважний вік частини з них, то стає зрозуміла атмосфера того тиску, що на собі відчували українські емігранти. Така ситуація була характерною для всієї повоєнної Європи, у якій надзвичайно гостро відчувалося нагальна проблема облаштування повоєнного життя ветеранів.

Адаптаційні складнощі у середовищі емігрантів фактично відбувалися паралельно з неминучим внутрішнім процесом самоусвідомлення, який можна спробувати проаналізувати з точки зору того, як вони сприймали інших. З огляду на мультикультурний та багатостічний склад Чехословаччини українці мали змогу контактувати з багатьма представниками інших народів. Саме тому дихотомія свій/чужий дасть змогу зрозуміти позитивні та негативні риси такої ситуації.

У ході навчання українці часто опинялися з представниками інших народів в межах одних груп під час навчання в університеті. У зведених таблицях про національний склад студентства можна побачити, окрім українців, в українських університетах навчалися також білоруси, вірмени, чехи та росіяни, однак у відсотковому співвідношенні це були нечисельні групи¹⁷¹.

Валентин Сім'янцев згадує як такі, що «лишилися в пам'яті і в серці» вечори зі студентами інших народів. Під час них в одній компанії могли опинитися чехи, словаки, хорвати, серби, болгары, словени. Зрештою, Валентин Сім'янцев згадує і про наявність там росіян, однак уточнював, що не пам'ятає випадків провокацій з їхнього боку¹⁷².

¹⁷¹ Українська господарська академія у Ч.С.Р. Нью-Йорк, 1959. С. 15.

¹⁷² Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 78.

Український науковий діяч Ольгерд-Іполит Бочковський прихильно ставився до самої ідеї встановлення тісних контактів між українськими емігрантами та іншими народами ЧСР. На його думку, це мало сприяти тому, аби українці не жили ізольованою спільнотою, а активно освоювалися в новому середовищі. Таким чином, на думку вченого, українці працювали на справу позитивної репрезентації українського питання серед міжнародної спільноти. Як зазначає Бочковський: «Ніхто не покликаний до реалізації ідеалу міжнародного братерства краще як студентство»¹⁷³. Це твердження він вивів з практичного досвіду, адже він належав до числа небагатьох вихідців з українських теренів, які навчалися у Чехословаччині ще до Першої світової війни. Відповідно, будучи вихідцем з литовсько-польської родини, Бочковський пройшов шлях до українського самовизначення саме в межах студентського осередку української громади¹⁷⁴.

Зрештою, міжкультурні контакти не обмежувалися середовищем студентів. Микита Шаповал у своєму щоденнику згадує про таке явище, як «національні вечори» в одній зі структур УГК «Українській хаті». У рамках одного з таких вечорів було організовано «грузинську вечірку» з нагоди 6-річчя з проголошення незалежності Грузії у 1918 р.¹⁷⁵

Такий багатокультурний простір ЧСР теоретично мав сприяти більш активній культурній асиміляції українців, однак насправді він ще більше сприяв формуванню більших контрастів між представниками різних національних спільнот.

До подібних культурних контрастів можна віднести підвищення уваги українців до чеської народної культури, для якої було характерними танцювальні вечори, бали та інші танцювальні святкування¹⁷⁶. Танцювальні

¹⁷³ Ольгерд-Іполит Бочковський, *Вибрані праці та документи*. Т. 3, кн. 1. Київ, 2020. С. 266–267.

¹⁷⁴ Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський: формування національної ідентичності в умовах еміграції. *Ucraina Magna*. Київ, 2016. С. 25.

¹⁷⁵ Шаповал М. Щоденник. Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Нью-Йорк, 1958. С. 105.

¹⁷⁶ ЦДАГО України. Ф. 448. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 17.

вечори часто згадуються у спогадах емігрантів, а в архівах ми знаходимо запрошення на ці заходи, програма яких передбачає організовані «вечірки». Від організації «Єдність» ми маємо збережені запрошення на Миколаївські вечорниці з програмою, яка включала «музичну та балетну солю, народні та модерні танці»¹⁷⁷, Маланчин вечір (в програмі: народні танці, спів, товариські забави¹⁷⁸), великоднє святкування для дітей, що передбачало «танці, декламації, діточі забави»¹⁷⁹, різдвяні концерти з мотивами українських та чеських колядок¹⁸⁰. Також подібні події організовувалися як суто концертні вечори¹⁸¹. Про подібні вечірки згадує і Микита Шаповал, щоправда вони мали більш камерний характер¹⁸².

Як феномен чеської культури про танці згадував також Гаврило Гордієнко. Він зазначав, що в подебрадських умовах курортного міста «можна було танцювати навіть ранком, а після полудня та ввечері то вже само собою зрозуміло». Крім того, подебрадські студенти самі собі влаштовували танцювальні вечірки, не менше, як раз на тиждень, а часом і двічі»¹⁸³.

Примітно, що попри таке цілком явне запозичення традицій чеської культури, в наявних спогадах українських емігрантів не зустрічаються детальні згадки про тісну комунікацію із чеським студентством. На перший погляд, це може здатися дивним, адже у наявних згадках ми не простежуємо негативного ставлення до чехів та їх культури. Причини подібного явища частково розкриває у своїх мемуарах Валентин Сім'янцев, виокремлюючи моральні чинники, такі як: «щось як зраду трактоване вродження у чеське суспільство», та цілком прагматичні причини: наявність різних стартових

¹⁷⁷ ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр.16. Арк. 34 зв. – 25.

¹⁷⁸ ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр.16. Арк. 36 зв. – 37.

¹⁷⁹ ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр.16. Арк. 33

¹⁸⁰ ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 6 – 7.

¹⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр.16. Арк. 15, 20.

¹⁸² Шаповал М. Щоденник. Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Нью-Йорк, 1958. С. 105.

¹⁸³ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 123.

можливостей, а з ними і різний стиль та спосіб життя¹⁸⁴. Однак сама характеристика чеського середовища у спогадах Валентина Сім'янцева наділена досить позитивними якостями.

На останок проблема адаптації полягала в самому статусі емігранта та того як вони самі бачили себе у новому просторі. У спогадах простежується тенденція до виправдання себе, адже вони зазнавали звинувачень у паразитуванні через життя на дотації уряду країни, що їх приймала. Виправдовування свого становища емігрантами, можна припустити, відбувалося і для майбутніх поколінь, адже часто в установчих документах українських організацій прописувалося, що вони були укладені з ціллю, аби молоді покоління знали, яку масштабну культурно-освітню роботу було проведено емігрантами¹⁸⁵. Таким чином склалися умови, коли українцям закордоном гранично важливо було виправдати своє перебування поза межами домом, адже закиди в їхній бік також були присутні в їхньому житті. Зокрема, про це згадує Олена Теліга в листі до свого чоловіка Михайла Теліги під час перебування у Львові у 1941 р. Там її глибоко вразило, що місцеві «роблять із себе мучеників і героїв, а на нас емігрантів дивляться як на втікачів до вигідного життя»¹⁸⁶.

Таким чином середовище, яке сформувалося у ЧСР після Першої світової війни двояко вплинуло на українських емігрантів, які в ньому опинилися. У своїх спогадах вони тепло відгукуються про традиції чеської культури та комунікацію з іноземцями, у той же час демонструючи яким чином їм вдалося зберегти власну українську спільноту. Також вони залишили унікальні свідчення того, що найбільш визначального стало для них у матеріальному просторі ЧСР. Однак проблеми побутового характеру, зокрема складність проживання у ЧСР, не будучи частиною академічної студентської спільноти і відповідно не маючи навчальної стипендії,

¹⁸⁴ Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 163.

¹⁸⁵ Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага, 1938.

¹⁸⁶ Теліга О. Вибрані твори. Київ, 2006. С. 217.

негативно впливали на адаптацію емігрантів до нових умов життя. Українські емігранти стикнулися з проблемою працевлаштування, відповідно до чого постали перед низкою виборів, зокрема прийняття чехословацького громадянства та повторна еміграція.

3.3. Збереження української національної ідентичності в умовах міжетнічного життя

Як було представлено на початку даного розділу, низка складних геополітичних обставин 1920-х рр. значною мірою вплинула на переоцінку своєї ідентичності тисячами українців, що опинилися закордоном. Перша світова війна та Українська Революція стали тими подіями, що сприяли тому, що ідентифікація себе саме як українця набула масового явища.

Однак попри чітке усвідомлення себе українцями, українські емігранти все одно стикалися з певними дилемами у власному самовизначенні. Великою проблемою у цьому аспекті був комплекс меншовартості або ж малоросійства.

Згідно з дослідженнями Фабіяна Бауманна, найбільш давні прояви малоросійства полягали в роздвоєнні національно-етнічної ідентичності та наявності сентименту до російської та української культурної традиції. Бауманн значну роль приділив характеристиці особливого окремого малоросійського націоналізму, коли українець за походженням, зберігав певний сентимент саме до української культури, однак у той же час мав чіткі «великоімперські погляди»¹⁸⁷.

Показовою є історія, що зустрічається в працях про Олену Телігу та її батька – Івана Шовгеніва, який будучи ректором Української господарської академії, зберігав теплі стосунки з російськими емігрантами та не розривав їх

¹⁸⁷ Бауманн Ф. Розділена династія. Родинна історія російського й українського націоналізмів. Львів, 2025. С. 119-120.

навіть по зміні свого проживання у Варшаві у другій половині 1930-х рр¹⁸⁸. Водночас, варто зауважити, що висновки щодо малоросійських переконань Шовгеніва є дещо дискусійними. Зокрема, наявної інформації недостатньо аби з'ясувати характер його контактів з росіянами і чи були вони науковими чи політичними. У той же час, фактом залишається те, що Іван Шовгенів до кінця свого життя публікував свої наукові роботи саме українською мовою. Також його призначення ректором УГА було цілком логічним з огляду на значні зусилля, задіяні ним задля його відкриття. Зрештою, у спогадах студентів він представляється як щирий прихильник своєї справи¹⁸⁹.

Збереглися листи Івана Шовгеніва до голови УГК Микити Шаповала, в який він зазначає, що в приготуваннях до термінового відкриття УГА для студентів головною проблемою виступає брак науковців, які б могли прочитати матеріал українською мовою¹⁹⁰. Відповідно, його позиція у мовному питанні свідчить на користь його української ідентичності.

Також до явища малоросійства звертається в період своєї еміграції Євген Маланюк, який був випускником УГА. Він зазначає, що у цьому понятті було сконцентровано цілу система ментальних важелів, штучно сформованих серед українців, через які вони нехтують власними народними особливостями¹⁹¹. До таких ментальних важелів він відносить, головним чином, комплекс меншовартості та малу увагу до творення національної пам'яті¹⁹². Саме завдяки їм російська, а згодом і радянська сторони намагалися нівелювати національні відмінності українців, спонукавши їх відмовитися від своєї суб'єктності і від прагнення до власної державності відповідно¹⁹³.

¹⁸⁸ Шкандрій М. Український націоналізм: Політика, ідеологія та література, 1920-1956. Львів, 2025. С. 241.

¹⁸⁹ Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 115-118.

¹⁹⁰ ЦДАГО України. Ф. 3563. Сп. 226. Оп. 1. Арк. 5 – 6 зв.

¹⁹¹ Маланюк Є. Малоросійство. Нью-Йорк. 1959. С. 29.

¹⁹² Там само. С. 15-16.

¹⁹³ Там само. С. 6 – 7.

Не оминула своєю увагою це питання і Софія Русова, яка вважала, що в еміграції опинилася чисельна кількість «малоросів» та «мартовських українців», які стали класифікувати себе українцями лише з популярністю цієї ідеї з березня 1917 р., коли утворилася Центральна Рада. Вона стверджувала, що національна свідомість цієї категорії людей була надто мінливою. Відповідно, зважаючи на те, що Софія Русова все своє життя присвятила педагогіці, вона була переконана, що змінити той стан речей можна було лише завдяки якісній, «правдивій, реальній освіті»¹⁹⁴.

До згаданої Русовою категорії відносив себе інший випускник УГА Леонід Мосендз. У листі до свого товариша він зазначав, що частину свого життя, яке пройшло до революції, він «був російським (не малоросійським) патріотом (...) за 1 місяць з мене був український націоналіст»¹⁹⁵. Такі історії не були поодиноким явищем в еміграції, хоч статистично спробувати впорядкувати їх не є можливим. Однак почасти подібні дискусії про малоросів могли породжувати змагання в патріотизмі, про що було згадано в попередньому розділі, або як закиди політичних еліт, як це було у випадку з Микитою Шаповалом та Софією Русовою, які прагнули відчутти більшу залученість та самосвідомість від українських емігрантів.

Наступною проблемою, яка спостерігалася в українських осередках еміграції, було поширення ідей зміновіхівства. Перш ніж перейти безпосередньо до його дослідження, варто зосередити увагу на етимології самого поняття. Термін «зміновіхівство» походить від назви празького збірника «Смена вех», який вийшов у 1921 р. та фактично став відповіддю до відомої дореволюційної російської збірки «Вехи». У скорому часі, упродовж 1921–1922 років, у Парижі за фінансового сприяння більшовицького режиму, почав виходити однойменний щотижневий журнал «Зміна віх»¹⁹⁶. На сторінках цих видань автори обстоювали думку, що, попри весь антагонізм

¹⁹⁴ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. С. 60.

¹⁹⁵ Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк». Нью-Йорк, 1960. С. 6.

¹⁹⁶ Gilley C. The 'Change of Signposts' in the Ukrainian Emigration. Stuttgart, 2014. P. 27.

між західними демократіями та радянською владою, вони мають знайти компроміс, адже, фактично, саме більшовики стали легітимним урядом Росії¹⁹⁷.

Однак найбільш яскравим проявом зміновіхівства стало те, що значна частина російських емігрантів, що воювали або були налаштовані проти більшовиків, на еміграції разюче переглянули свої погляди¹⁹⁸. Тому термін «зміновіхівство» є збірним і використовується на позначення феномену зміни політичних вподобань безпосередньо під час еміграції. Вчений Крістофер Гіллі пропонує екстраполювати цей термін на контекст української еміграції. Як зазначає дослідник, чимало українців саме під час перебування на еміграції, прониклися симпатіями до радянської влади¹⁹⁹.

Така тенденція не залишилася поза увагою українських інтелектуалів і викликала у них жваві рефлексії. Зокрема, Софія Русова у своїх спогадах зазначала, що пов'язує цей феномен не з діяльністю російської еміграції, а з промоутерською роботою передовсім українців, як приїздили з СРСР до ЧСР та переконували студентство в перевагах «більшовицького раю»²⁰⁰.

Також Софія Русова зафіксувала у своїх мемуарах, що у черговій статті до часопису «Нова Україна» у 1925 р. Микита Шаповал не властиво для себе намагається пояснити цей рух не з точки зору зради чи відданості, а саме з ідейних переконань, які були в більшості емігрантів. Зокрема, голова УГК обстоював думку, що серед них були ті, хто із самого початку прагнув емігрувати, оскільки не зміг змиритися з утвердженням нового невідомого режиму. Однак є частка емігрантів, які опинилися закордоном випадково і так і не змогли адаптуватися в новому та несприятливому для себе середовищі²⁰¹. Фактор вимушеного полишення своєї Батьківщини є важливим моментом у цій історії, на чому наголошує Микита Шаповал.

¹⁹⁷ Gilley C. The 'Change of Signposts' in the Ukrainian Emigration. Stuttgart, 2014. P. 28.

¹⁹⁸ Ibid, p. 28.

¹⁹⁹ Ibid, p. 30-31.

²⁰⁰ Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. С. 275.

²⁰¹ Там само.

Однак менш компромісним Микита Шаповал виявився до своїх політичних соратників. У своєму щоденнику за 25 липня 1925 р. він нотує про виключення з партії одного з її членів «за змінюхівську пропаганду». Особистою рефлексією на цей прецедент став його запис про те, що «треба перейти у наступ проти цих змінюхівців. Гидко боротися з ними, а треба»²⁰².

До складності адаптації в новому середовищі також накладалися регулярні агітації з боку уряду СРСР повертатися на свою Батьківщину. Зокрема, посол СРСР в Чехословаччині активно тиснув на міністра закордонних справ Едварда Бенеша з метою ліквідації еміграції в цій країні, про що зберігся звіт 1924 р. Для того, аби це уможливити радянський посол прокламував, що всіх емігрантів, що повернуться на батьківщину буде очікувати амністія. Це стосувалося й тих, хто раніше воював в «антибільшовицьких формуваннях»²⁰³. Частково це спрацьовувало, адже повернення на Батьківщину прослідковуються вже з першої половини 1920-х рр. На це вплинуло багато факторів, зокрема згадана Микитою Шаповалом «раптовість» еміграції, а з нею і неспроможність частини емігрантів адаптуватися до нових умов. Туга за сім'ями та зрештою бажання створити її, також був одним із факторів повернення українців на Батьківщину²⁰⁴.

Однак декларована демократичність мала вкрай мало спільного із реальністю, коли значна частина колишніх противників радянської влади, опинившись на території СРСР, зазнавали переслідувань та фізично знищувалися більшовицьким режимом. Здогадки про це були суттєвими серед українських емігрантів. Зокрема, Микита Шаповал зафіксував у своєму щоденнику прецедент зі студентом Леонідом Клименко, який вчергове намагався отримати підтримку від Шаповала у здійсненні кількомісячної

²⁰² Шаповал М. Щоденник. Ч. 2: Від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. Нью-Йорк, 1958. С. 12.

²⁰³ Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 2. Август 1922 г. — июнь 1934 г. / Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР, Чехословацко-советский ин-т ЧАН. Москва, 1977. С. 78.

²⁰⁴ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія, 1976. Т. 1. С. 324.

подорожі додому заради «розвідки», однак той не розумів цього бажання, роздумуючи над тим, що «героїзмом чи авантюрою» є такий задум²⁰⁵.

Примітно, що радянська розвідка активно вела свою роботу саме серед емігрантських осередків. Зокрема, до нашого часу збереглися численні звіти, що складалися радянськими спецслужбами про емігрантів за кордоном²⁰⁶. Особливо активізувалися ці стеження напередодні Другої світової війни, коли активно діяла Спілка Визволення України (далі ОУН). Зберігся протокол допиту доньки Людмили Старицької-Черняхівської – Вероніки Черняхівської, який було влаштовано у Києві у 1938 р. Судячи з того, за що вона мусила виправдовуватися, їй було інкриміновано зв'язок з «буржуазною еміграцією», оскільки вона мусила заперечувати саме факт комунікації з нею та зі своїми батьками, які вели активну культурно-політичну діяльність у Чехословаччині. Після цього за декілька місяців її відпустили, однак було ув'язнено її батьків²⁰⁷.

Варто зауважити, що симпатії до радянської влади можна логічно пов'язати з ностальгією по рідному дому. Той факт, що спецслужби та дипломатичні представники активно намагалися використати це та зіграти на почуттях мігрантів, свідчить на користь того, наскільки чутливою була ця проблема для тодішньої української еміграції.

Також наявні свідчення про те, що завдяки фінансовим впливам СРСР у ЧСР засновувалися групи прихильників та популяризаторів радянського ладу, серед яких був «Союз студентів громадян УСРР»²⁰⁸. Учасниками таких груп були переважно студенти, що можна пов'язати з тим, що саме ця категорія є однією з фінансово вразливих. У межах своєї діяльності вони

²⁰⁵ Шаповал М. Щоденник. Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Нью-Йорк, 1958. С. 107.

²⁰⁶ ЦА СВР РФ. Арх. № 37. Т. 1. Л. 122-126. Копія. Цит. за: Документи внешней политики СССР. Т. V. 1 января 1922 г.-19 ноября 1922 г. Москва: Госполитиздат, 1961 (URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/1-glavnaya>)

²⁰⁷ ЦДАГО України. Ф. 263. Спр. 38786. Т. 0. Арк. 34-36.

²⁰⁸ Піскун В. Діяльність Українського Центрального Комітету в Польщі та Українського Громадського Комітету в Чехословаччині по соціальній адаптації українських політичних емігрантів У 20-х рр. XX ст. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2007. Вип. 9. С. 344.

активно пропагували соціалістичний лад та комуністичні ідеї. Найчастіше учасники таких об'єднань зазнавали бойкоту з боку інших мігрантів через пропаганду ворожих ідей²⁰⁹. Це означає, що на рівні підсвідомості, емігранти відмовлялися сприймати аргументи на користь політичної системи, під чією окупацією опинилася територія їх Батьківщини. У спогадах Валентина Сім'янцева «прихильники червоних» постають переважно маргіналізованою нечисельною групою, що існувала відокремлено від інших²¹⁰.

Однак у подальшому переймання ідей зміновіхвства дедалі частіше ставало вимушеним кроком. Микита Шаповал, який у перше десятиліття свого перебування у ЧСР вперто боровся проти поширення симпатій до більшовицького режиму, наприкінці свого життя змінив це переконання і сам почав закликати українців повертатися на Батьківщину. У листі до Юрія Колларду за 1929 р. він пояснює зміну старих поглядів на це питання наступним чином:

*Я переживаю своєрідну драму, побачивши, що майже всі закінчивши вищу освіту емігранти (а це тисячі) полізли на службу скрізь по світу (...), а коло Праги на однім участку битого шляху працює партія робітників, які майже всі мають титули докторів та інженерів*²¹¹.

Вихід з цієї ситуації Микита Шаповал вбачав лише в одному: «Треба повертатися додому (...), пристосовуватись до большевизму, але жити передусім між своїм народом і працювати для його грамоти та культури»²¹².

Однак попри складні обставини, які склалися для українців на шляху до збереження української ідентичності, в еміграції у ЧСР простежувався такий прецедент, як набуття української ідентичності людьми, які мали частково чи повністю іноземне походження. Як зазначалося раніше, у документах, де вказувалася національна приналежність студентів

²⁰⁹ Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. С. 50, 108.

²¹⁰ Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. С. 164 - 165

²¹¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 85. Арк. 32-33 зв. Цит. За: Українська політична еміграція 1919 – 1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозинський та ін. Київ. 2008. С. 368-370.

²¹² Там само.

українських вищих закладів, зустрічається невеликий відсоток людей не українського походження.

Відомими постатями, які почали зараховувати себе до українців уже в еміграції, були Ольгерд-Іполит Бочковський, Олена Теліга та Софії Русової. Олена Теліга-Шовгенів, попри наявність українського коріння, все своє свідоме життя прожила в російському середовищі. Вона належить до числа невеликої кількості емігрантів, яка прибула до ЧСР у 1924 р. уже з такого державного утворення як СРСР. Її глибоко вразило, що опинившись у центрі Європи, вона потрапила у «царство Петлюри, що говорило «на мові» і було за «самостійну»²¹³. Однак зважаючи на те, що її брат Сергій, який виховувався в таких же умовах, приєднався до російських осередків у ЧСР²¹⁴, дає підстави припустити, що на вибір ідентичності могли вплинути цілком особисті чинники. У випадку Олени Теліги це була закоханість в українця Михайла Телігу та те, що вона стала учасницею принизливих закидів з боку білогвардійської еміграції. Зокрема, зберігся лист, де вона згадувала, що білоемігранти глузували з української мови, називаючи її «собачою мовою». Теліга прокоментувала це наступним чином: «Я враз почула в собі гострий протест (...) Я не витримала цього напруження, миттю встала, вдарила кулаком по столу і обурено крикнула: «Ви хами!» Та собача мова – моя мова! Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше знати не хочу!»²¹⁵.

Софія Русова про своє походження зазначала: «Народилася я в сім'ї російській. Батько мій, Федір Ліндфорс, був шведського походження і до свого одруження з моєю матір'ю був протестантської віри. Мати була походження французького – Ганна Жерве»²¹⁶. У своїх спогадах вона описує, що її залучення до української справи сформувалося під впливом оточення,

²¹³ Теліга О. Листи. Спогади / упоряд. Н. Миронець. Київ, 2003. С. 10.

²¹⁴ Шкандрій М. Український націоналізм: Політика, ідеологія та література, 1920-1956. Львів: Локальна історія, 2025. С. 241.

²¹⁵ Там само. С. 242.

²¹⁶ Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. С. 6.

зокрема родини Старицьких, Лисенків та праці в Південно-Західному відділі Російського географічного товариства²¹⁷. В еміграції ж залученість до українських організаційних формувань остаточно утвердила її українську ідентичність.

Ольгерд-Іполит Бочковський був уродженцем Херсонщини, однак мав польсько-литовське коріння та виховувався в російськомовному та польському середовищі²¹⁸. Його остаточне національне самовизначення як українця, припускається, відбулося в Празі через залучення до активного українського студентського та наукового життя²¹⁹. У своїх працях з націології він обстоював ідею, що приналежність до певної нації є не даністю від народження, а свідомим вибором²²⁰.

Якщо поглянути перелічені характеристики явищ малоросійства та зміновіхівства, можна переконатися, що найчастіше вони описані не від першої особи як способу самоідентифікації, а є зовнішніми характеристиками, що були надані іншими людьми, які власну стратегію поведінки протиставляють стратегіям поведінки інших людей. Таким чином вони виокремлювали для себе саме ті ознаки, які найбільше йшли в розріз з їхнім набором цінностей. Погляд з цього боку дає нам можливість побачити, що для людей, які продовжували зберігати і множити українську ідентичність закордоном, наріжними питаннями були не загравання з ворогом, яким був для них більшовицький режим та відсутність сентименту до імперського минулого.

Маркування себе справжнім українцем, який не зрікся переконань, є особливо характерним у низці спогадів, як і стратегія демонструвати свою українськість на фоні інших емігрантів. У зібранні різних спогадів, приурочених пам'яті вченого хіміка та представника Празької школи Леоніда

²¹⁷ Там само. С. 24 – 28.

²¹⁸ Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський: формування національної ідентичності в умовах еміграції. *Ucraina Magna*. 2016. Vol. I. С. 18.

²¹⁹ Там само. С. 24 – 25.

²²⁰ Там само. С. 26.

Мосендза знаходимо фрагмент спогадів невідомого, який базує свої згадки саме на тому, що він «гаряче дорікав йому [Леоніду Мосендзу, Б. Д.] за зраду українській тематиці», адже той досліджував історичні питання інших державних утворень, окрема Франції, Іспанії та Палестини²²¹. Історичний контекст саме цих держав він залучив у своїх найвідоміших творах «Останній пророк» та «Засів». Однак Мирослав Шкандрій, дослідивши літературну спадщину Мосендза, звертає увагу на важливу деталь, а саме те, що він загалом найчастіше зводить свої роботи до теми власного національного самоусвідомлення, фактично порівнюючи інші досвіди задля пошуку відповіді на питання ким є українці²²².

Зрештою, у оповіданні «Поворот козака Майкеля Смайлза» Мосендз представляє історію американця, який із сімейних історій знав про свого предка козацького походження Михайла Смільського. Попри ствердження, що він не відчуває себе українцем, повсякчас він відчуває потребу у пошуку зв'язків з минулим. Історія закінчується тим, що після пропозиції більшовиків перейти на їхній бік, адже він не є українцем і не може з ними мати нічого спільного, перед розстрілом він коштує, що «Я не американець, а український козак, Михайло Смільський»²²³.

В еміграції однією з універсальних і часто обговорюваних тем, які привертали увагу читачів, були сюжети, де представлено різних представників серед українців, які рефлексують щодо власної ідентичності і представлення яких є спробою дослідити їхні мотивації у виборі сторін конфлікту. Згадки про такі сюжети знаходимо у творі Фотія Мешешко, який написав п'єсу «Трьома Шляхами», де сюжет розвивається саме на зустрічі трьох братів, які обрали абсолютно різні життєві сценарії. З поміж трьох

²²¹ ЦДАГО України. Ф. 448. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 4.

²²² Шкандрій М. Український націоналізм: Політика, ідеологія та література, 1920-1956. Львів, 2025. С. 265.

²²³ Там само. С. 268 – 269.

братів зустрічаємо сотника Армії УНР, поручника Добровольчої армії та вояка Червоної армії²²⁴.

Подібні сюжети порівняльного характеру між становленням української ідентичності та цим самим процесом в інших народах, увів не лише у літературний, але й у науковий дискурс Ольгерд-Іполит Бочковський. Десятиліття своєї праці він присвятив дослідженню бездержавних народів у складі російської імперії, намагаючись представити найбільш важливі характеристики, які необхідні для «культурного відродження націй»²²⁵. Таким чином український контекст він вплітав у загальноєвропейський дискурс, спростовуючи ідеологеми про «штучність» українського проєкту»²²⁶.

Якщо говорити про практики збереження власної ідентичності, то варто перш за все означити, що під ними розуміли різні групи емігрантів. До прикладу, Микита Шаповал критично висловлювався про те, що в еміграції під культурно-просвітницькою працею емігранти розуміли: «Коли люде зберуться на сходах, поставлять на сцені "Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці", або протанцюють гопака, проспівують то-що», визначаючи, що для нього, якщо з цих всіх заходів не твориться щось нове, то вони пройшли надарма²²⁷.

З аналізу спогадів студентства можна припустити, що вони під практиками збереження власної ідентичності розуміли підтримування зв'язків з минулим та зі своїм домом. У відповідних згадках емігранти особливу роль виділяють тому, як вони вшановували визначних діячів України та річниці знакових історичних подій. Особливого пошанування віддавали подіям, що відбувалися в роки Української Революції, зокрема

²²⁴ Мілютін С. Фотій Мелешко: воїн, письменник, мемуарист. Кропивницький, 2024. С. 68-69

²²⁵ Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи. Київ, 2018. Т.1. С. 123.

²²⁶ Там само. С. 314.

²²⁷ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). Прага, 1927. С 35.

відзначали свята на честь Злуки Українських Земель, створення Центральної Ради, та вшановували роковини бою під Крутами (Додаток 3).

До переліку історичних постатей пантеону національних героїв, пам'ять про яких культивувалася в еміграції, входили у першу чергу Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Драгоманов²²⁸. Із сучасників особливо шанували Симона Петлюру за його відданість українським ідеям та Микиту Шаповала, як ключового організатора українського академічного життя в Чехословаччині. Також зберегли згадки про враження, що його справив приїзд у Подєбради митрополита Андрея Шептицького²²⁹.

Як вже було згадано в межах цієї роботи, однією з форм збереження української ідентичності була участь у спортивних організаціях. Ці організації забезпечували національне-патріотичне виховання та фізичний розвиток емігрантів. У той же час, українці також активно брали участь у мистецьких проєктах. Для прикладу, Симону Наріжному вдалося зберегти свідчення про танцювальні та музичні ансамблі, які діяли у ЧСР. До таких відносяться, зокрема, школа українських танців Василя Авраменка у м. Подєбради²³⁰, Українська кобзарська капела під керівництвом Василя Ємця у м. Подєбради²³¹. На жаль, більш детальний аналіз популярності цих гуртків ускладнюється тим, що у спогадах, доступних для аналізу, згадки про подібні організації відсутні. Цілком можливо, що це була позаакадемічна діяльність, до якої не всі прагнули доєднуватися. Водночас, намагання зберегти зв'язки з рідною культурою через пов'язану із нею діяльність також можна назвати варіацією адаптаційної стратегії та способом збереження ідентичності.

До таких стратегій варто віднести також промоцію української культури перед іноземцями. За спогадами Софії Русової: «Весною 1924 р. в Подєбрадах зібрався міжнародний Конгрес Ліги Миру й Свободи.

²²⁸ Українська господарська академія у Ч.С.Р. Нью-Йорк, 1959. С. 10.

²²⁹ Там само. С. 133-135.

²³⁰ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. С. 188.

²³¹ Там само. С. 219.

Користаючи з численного з'їзду чужинців із різних країн, ми упорядкували етнографічну виставку українських вишивок, фотографій, типів, краєвидів і т. п. під керуванням професора Біднова»²³². Участь у подібних виставках згадується у біографіях студентів УГА. У 1933 р. від цієї інституції на міжнародній виставці у Чикаго брав участь Петро Петренко, який працював над виготовленням карт України для українського павільйону²³³. Можна дійти до висновку, що такий формат діяльності був ще одним напрямом культурної дипломатії та спробою додаткової актуалізації «українського питання» за кордоном.

Виявом обрання чітко проукраїнського вектору власної позиції можна назвати також ставлення до релігійних інституцій. У спогадах про Леоніда Мосендза знаходимо свідчення, що у своєму заповіті він заборонив запрошувати на своє відспівування священників російської православної церкви²³⁴. Він зазначав, що в середовищі українців «криза духовності постала не від браку талантів, а від браку людських і національних характерів»²³⁵. Це спостереження додає нових штрихів до питання самоідентифікації українських емігрантів і тих маркерів, що використовувалися для її позначення.

Підсумовуючи варто зазначити, що попри те, що значна частина українських емігрантів брала участь у подіях Української революції, станом на початок ХХ ст. можна говорити про те, що національне самоусвідомлення прогресувало в умовах проживання закордоном. Однак частина тих людей, хто емігрували з українських теренів, що колись входили до складу Російської імперії, відразу починали ідентифікувати себе як росіян.

Надалі перебування українських мігрантів в ЧСР було напряму пов'язане з необхідністю розробки власних адаптаційних стратегій, що мали

²³² Русова С. Мої спомини. Львів, 1937. С. 271.

²³³ Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. С. 270.

²³⁴ Там само. С. 179

²³⁵ Там само. С. 180.

б допомогти їм знайти своє місце у новому для себе середовищі. Міжкультурні контакти з етнічними групами, що населяли ЧСР, хоч і загострювали потребу в самоідентифікації для українців, водночас створювали ризики культурної та національної асиміляції. Тривале ж перебування українців в статусі підданих Російської імперії залишило відбиток і на їх діяльності в еміграції. Такі явища як малоросійство та зміновіхівство було закономірним результатом колоніального минулого.

ВИСНОВКИ

1. Опрацювання джерельної бази роботи засвідчило її неоднорідність та різноманітність. Водночас, з огляду на дослідницький фокус роботи, було вирішено взяти до уваги винятково ті джерела, аналіз яких уможливить висвітлення особливостей процесу адаптації українських емігрантів в новому середовищі ЧСР. Якщо намагатися типологізувати цей перелік, то він виглядатиме так: програмові документи українських організацій та партій, спогади емігрантів та періодичні видання, що виходили в еміграції.

Програмові документи хоча й дали змогу дослідити основні напрямки роботи емігрантів, але репрезентували класичний «погляд згори». Вони дозволяли проаналізувати основні напрями роботи українських об'єднань та партій, але дуже часто залишали поза увагою особистісний чинник. Водночас, саме такі документи уможливили вивчення того, які саме стратегії обирали засновники та ключові політичні діячі партій та об'єднань для консолідації українського суспільства за кордоном. Опрацювання цього пласту джерел засвідчило, що такі великі організації або освітні установи на кшталт УГК чи УГА намагалися не лише залучити до своєї діяльності емігрантів в статусі прихильників чи здобувачів освіти, але й сприяти налагодженню діалогу між ними і політичними чи науковими елітами. Це можна спробувати пояснити намаганням залучити на свій бік максимально велике число емігрантів і одночасно створити умови для їхньої консолідації та нормального співіснування в межах однієї структури.

Інша категорія джерел, а саме мемуари, виступають важливою складовою дослідження механізмів збереження національної ідентичності в умовах закордонного простору. Примітно, що різні особистісні чинники авторів таких его-джерел можуть оприявнити яким чином те, як саме люди різного походження, роду занять та політичних вподобань намагалися пристосуватися до життя на еміграції. Особливо показовими є спогади Гаврила Гордієнка та Валентина Сім'янцева, в яких висвітлено особливості

чинника особистісного сприйняття колишніх військових на еміграції, а також Микити Шаповала, Софії Русової, Миколи Галагана та Дмитра Дорошенка, які фіксують рефлексії ключових організаторів українського життя в еміграції у ЧСР.

Періодичні видання українських організацій, що видавалися на еміграції, дали змогу проаналізувати те, які риторичні стратегії найчастіше використовувалися провідниками емігрантського руху з метою централізованої консолідації українців. У друкованих виданнях на кшталт друкованого органу організації «Пласту» – «Молоде життя», активно пропагувалися українські мотиви та ідея необхідності боротьби за власну державність. Незважаючи на заборону уряду ЧСР вести українцям політичну діяльність, «Пласт» відкрито декларував те, що його діяльність є не суто спортивно-виховною, але й має на меті національно-патріотичне виховання та обстоювання ідей здобуття власної державності.

Аналіз понятійного апарату дослідження та відповідних методологічних підходів засвідчив, що вивчення феномену ідентичності та самоусвідомлення може бути можливим винятково завдяки використанню міждисциплінарного підходу. Підходи, що їх пропонують психологія та соціологія уможливають вивчення тих стратегій поведінки, що їх обирали українські емігранти в новому для себе середовищі. Водночас, вивчення проблематики адаптаційних стратегій емігрантів у новому середовищі є неможливим без залучення інструментарію вивчення поняття ідентичності. Це можна вважати закономірним наслідком того, що найбільш поширеними патернами поведінки емігранта в іншій країні були асиміляція або ж намагання зберегти власну ідентичність.

2. У контексті адаптаційних стратегій українських емігрантів одне з чільних місць посідають інституції. Саме вони були тими ключовими елементами, без яких процес адаптації українців у іноземному соціумі був би абсолютно іншим. Можна цілком обґрунтовано стверджувати, що саме

інституційні структури відіграли вирішальну роль для збереження ідентичності українців у новому середовищі.

Організації, створені українськими політичними елітами в еміграції, до яких належали Український Громадський Комітет, Українська громада, Український комітет, Українське об'єднання та інші виступили не лише пунктами надання ситуативної гуманітарної допомоги, але й власним представництвом в еміграції, в умовах коли український уряд фактично втратив міжнародну підтримку і, як наслідок, реальну спроможність результативно виконувати свою представницьку функцію.

Окрім суто представницько-адвокаційної функції УГК спромігся організувати роботу освітніх установ, які також активно провадили освітньо-виховну діяльність. Серед подібних навчальних закладів були Українська господарська академія, Український вищий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова, Український вільний університет та українські гімназії. Саме в таких установах та утвореному середовищі найбільш масово зберігалася та посилювалася українська ідентичність в емігрантів. Це пов'язано з тим, що в них відбувалося гуртування українців, провадився освітній процес, який базувався на розвитку української культури та науки та при них були організовані різні організації професійного спрямування.

Аналіз програмних документів, а також особливостей провадження навчального процесу засвідчив, що такі установи найчастіше намагалися виконувати двояку функцію. Поруч із основною функцією провадження освітньої діяльності та сприянням більш швидкій та органічній адаптації емігрантів в новому середовищі, такі установи ще надавали відповідну підготовку, що уможливлювало подальшу роботу за спеціальністю з можливістю професійно зреалізувати себе.

Іншим вагомим аспектом діяльності еміграційних інституцій була успішна інтеграція українських політичних кадрів та залучення їх до професорсько-викладацького складу. Водночас проблема розбудови

національного вищого шкільництва ускладнювалася прагматичним вибором багатьох емігрантів, які воліли влаштовувати своїх дітей до чеських шкіл. Перебування в чужомовному середовищі чеської школи посилювало ризики прискореної асиміляції молодого покоління, що призводило до поступової втрати ними національної ідентичності та розмивання етнічної самосвідомості.

Умовною відповіддю на такі виклики можна вважати діяльність таких організацій як «Сокіл», «Січ» та «Пласт». Завдяки зусиллям очільників цих, на перший погляд, спортивних організацій, навіть ті діти, що були змушені покинути Україну у ранньому віці або ж взагалі були народжені вже на еміграції, не забували своє коріння та позиціонували себе саме як українців.

У той же самий час, варто зауважити, заходи українських організацій могли ефективно впливати на емігранта винятково у тому випадку, якщо він свідомо вирішив брати участь в їх діяльності. Чимала кількість українців з огляду на особистісні чинники, зокрема матеріальну скруту, були змушені весь свій час приділяти винятково здобуванню коштів для забезпечення себе та своїх родин.

Скрутні життєві обставини ставали причиною того, що все більше емігрантів відходили від якоїсь громадської активності та повністю абстрагувалися від громадських справ. Українська політична еліта в еміграції звинувачувала таких людей у тому, що вони не поділяють високих ідеалів боротьби за державність і забезпечили гідного патріотичного виховання своїм дітям.

Діяльність українських організацій дозволила національним елітам та громадсько-активному студентству відтермінувати асиміляційні процеси та закласти фундамент для майбутньої діаспори. Оцінити результативність діяльності таких організацій можна лише через призму того, які саме цілі вони декларували у своїх програмових документах або відозвах, про які вже йшлося у роботі. Відповідно першочергово ці заходи були покликані забезпечити гідний рівень підготовки кваліфікованих та водночас свідомих

кадрів, які, за сподіваннями у перші роки еміграції, мали найближчим часом повернутися в Україну, звільнену від більшовицького режиму.

Саме тому, незважаючи на певний рівень роздробленості, а також вибірккову залученість емігрантів до організаційної діяльності, ці установи продовжували працювати на благо української культури. У свою чергу, це свідчить про те, що принаймні частина емігрантів поділяли національно-патріотичні ідеї, що їх пропагували емігрантські організації.

Тимчасовість фінансової підтримки з боку уряду ЧСР оприявнила нездатність осередків української еміграції створити єдиний фінансовий центр, що після розпаду УГК призвела до роздрібненості та переходу організацій на самозабезпечення за рахунок лекцій та благодійних внесків. Це доводить, що збереження ідентичності в еміграції без стабільної зовнішньої підтримки від державного апарату стає приватною справою небайдужих громадських діячів, а не масовим стихійним процесом.

3. Довгий період перебування українців у чужій країні спричинив так звану кризу ідентичності. Це явище є загалом характерним для всіх людей, що тривалий час перебувають за межами свого звичного середовища. Стратегії боротьби з кризою були різними і могли варіюватися від особистісного чинника конкретного індивіда та тих умов, у яких він перебував.

Однією з можливих відповідей на кризу ідентичності була участь в українських студентських та професійних об'єднаннях, середовище яких уможлиблювала більш легку адаптацію у новий для себе простір. Важливо зауважити, що таке перебування в українському середовищі сприяло збереженню власної ідентичності та створювало своєрідну бульбашку, в якій було можливо зберегти цю ідентичність.

Значна увага в еміграційній періодиці концентрувалася навколо суто українських свят та річниць. Емігранти, обмежені контактами із Батьківщиною, та маючи змогу долучитися до культурного простору ЧСР із її самобутніми традиціями, були схильні до асиміляції. Побудова дидактики

навколо відзначення свят, пов'язаних з Української Революцією та святкування днів народжень чи вшанування днів пам'яті представників пантеону національних героїв, мала сприяти налагодженню певних емпатичних зв'язків із втраченою Батьківщиною в умовах емігрантського простору.

Однак через низку обставин, зокрема бажання повернутися додому, зневірі в ідеї відновлення української державності та активну пропаганду з боку Радянського Союзу, частина українців у ЧСР ставали представниками такого руху як «зміновіхівство». Для них характерною рисою була зміна політичних поглядів та відстоювання ідеї можливості співпраці з більшовицьким урядом. Такий стан речей не був присутній ще на початковому етапі проживання української еміграції в ЧСР, що свідчить про певні трансформаційні процеси в свідомості та ідентичності серед емігрантів. Водночас, більш широкий погляд на проблему засвідчив, що вона була характерною для всіх емігрантів в ЧСР загалом, а не винятково для українців і зачепила всі соціальні групи в еміграції.

Згубним чином впливала на проблему емігрантської самоідентифікації діяльність агентів Комінтерну чи українських симпатиків комуністів, що була покликана викликати штучні симпатії до більшовиків, як до нової законної влади в Україні, та ствердити думку про те, що співпрацю з ними може сприяти відбудові Батьківщини.

Однак в той же час сформоване середовище та оточення цілком могло стати приводом не для збереження, а для зародження української ідентичності в тих людей, які до того не ідентифікували себе як українців.

У підсумку можна зазначити, що дослідження природи різних стратегій поведінки, пов'язаних з власною самоідентифікацією в еміграції, стало ключовим у відповіді на питання про те, як українцям вдалося адаптуватися у соціокультурний простір Першої Чехословацької республіки. Ця різноманітність стратегій поведінки підкреслює неоднорідність природи української міжвоєнної еміграції у Чехословаччині

і спонукає до подальших досліджень саме окремих груп, а не конструювання узагальненої та спрощеної картини української еміграції та проблематики її адаптаційних стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

Неопубліковані:

1. ЦДАВО України Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 4 (Доповідь «Власними силами» на засіданні Народної Української Ради 12 квітня 1929 р. в м. Подебрадах).
2. ЦДАВО України Ф. 3563. Оп. 1. Спр. 5 (Промова «Визволення і відродження України»).
3. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Сп. 31. (Рукописи «Свідомість і політика». «Дещо про свідомість»).
4. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48 (Рукописи «Українська еміграція в Європі», «Українська еміграція в Чехословаччині», «Українська еміграція у Франції», «Чехословаччина і Україна», «Нарада в справі шкільництва» та інші).
5. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49 (Рукописи «Завдання української еміграції», «Політика і еміграція» «Еміграція і Україна», «Українська еміграція» та інші).
6. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп. 1. Сп. 226. (Листи від І. Шовгеніва, М. Шольца, С. Шпаліра, Л. Шрамченка та М. Шрага).
7. ЦДАВО України. Ф. 4368. Оп. 1. Спр. 18. (Реферат Галаган О. «Валерія Олександрівна О'Коннор-Вілінська»).
8. ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 38786. Т.0. (Копія Свідчення Черняхівської-Геккен Вероніки Олександрівни від 23-24 жовтня 1929 р.)
9. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 790. (Списки членів УАГ, які перебувають на обліку в українському військовому таборі в Йожерові і як політичні емігранти не можуть повернутися в Західну Україну, протоколи опитування зазначених осіб і посвідчення про їх статус як політичних емігрантів).

10. ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр. 10. (Документи організаційних комітетів про проведення урочистих заходів, присвячених пам'яті української державності та чесько-українських вечорів у Празі).
11. ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр.16. (Документи про концерти, вечірки, масові заходи в Українському товаристві "Єдність" у Празі).
12. ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр. 59. («Український бюлетень» та звернення виконавчого бюро Українського комітету пропаганди в ЧСР до української еміграції).
13. ЦДАГО України. Ф. 448. Оп. 1. Спр. 92. (Документи про життя та творчу діяльність Леоніда Мосендза).
14. ЦДАГО України. Ф. 448. Оп. 1. Спр. 93. (Документи про життя та творчу діяльність Теліги О.).

Опубліковані:

1. Бочковський О.-І., Добриловський Ю., Денисенко Г. Звіт з діяльності Управи Товариства Прихильників УГА. Прага, 1937. 8 с.
2. Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага: Видання Управи Української громади в ЧСР, 1938. 112 с.
3. Документы внешней политики СССР. Т. V. 1 января 1922 г.-19 ноября 1922 г. Москва: Госполитиздат, 1961. С. 454-455.
4. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 2. Август 1922 г. — июнь 1934 г. / отв. ред. П. Н. Поспелов. Москва: Наука, 1977. 607 с.
5. Кравців Б. Леонід Мосендз і його "Останній пророк". Нью-Йорк: Накладом Комітету для видання творів Леоніда Мосендза, 1960. 32 с.
6. Маланюк Є. Малоросійство. Нью-Йорк: Видання Вісника ООЧСУ, 1959. 31 с.

7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. 271 с.
8. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: Студії Музею Визвольної Боротьби України, 1942. Ч.1. 372 с. + світлини.
9. О'Коннор-Вілінська В. На еміграції. Київ: Світ, 2005. С. 232.
10. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 5. Раскол, 1924-1925 гг. Москва: Издат. центр Рос. гос. гуманитар. ун-та, 2010. ЦА СВР РФ. Арх. № 37. Т. 1. Л. 122-126. Копия.
11. Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21-7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. 104 с.
12. Українська господарська академія у Ч.С.Р. Нью-Йорк, 1959. 250 с.
13. Українська культура. Курс лекцій Українського технічно-господарського інституту. За редакцією Д. Антоновича. Регенсбург: Український технічно-господарський інститут, 1947. 399 с.
14. Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2008. 928 с.
15. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). Прага: Вільна спілка, 1927. 334 с.
16. Шох П. Євген Маланюк (спомин). Євген маланюк: в 15-річчя з дня смерті: збірник / упоряд. О. Керч. Філядельфія: Видавництво «Америка», 1983. С. 32-38.
17. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha: tiskla "Legiografie", 1924. 128 s.

Періодика:

1. Від редакції. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1921. № 1. 1 лютого. С. 1-2.
2. О. Т-ець. Дещо про пластову організацію. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1921. № 2. 1 квітня. С. 1-2.
3. О. Т-ець. Із думок 1920 р. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1921. № 2. 1 квітня. С. 3-6.
4. Масарик Т. Про скавтінг. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1932. № 78 (Ч. 2.) 1 січня. С. 1.
5. Чорний Вуж. У двадцятиліття Українського Пласту. *Молоде Життя. Місячник Української Акад. Молодіжи*. 1932. № 78 (Ч. 2.) 1 січня. С. 4.
6. Янів В. Все вперед – всі враз! *Український Сокіл*. 1937. № 1-2 (23). Січень-лютий. С. 1-2.
7. Дараган М. Конкретні завдання. *Український Сокіл*. 1937-1938. № 1 (26). Грудень-січень. С. 2.

Спогади та щоденники:

1. Галаган М. З моїх споминів. Київ: Темпора, 2005. 655 с.
2. Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1976. Т. 1. 369 с.
3. Гордієнко Г. М. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931) (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1977. Т.2. 256 с.
4. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє-минуле (1914–1920). Мюнхен : Українське Видавництво, 1969. 543 с.
5. Масарик Т. Світова революція за війни й у війні 1914 – 1918: Спомини / Пер. з 2-го зміненого видання М. Саєвича. Львів, 1930. Ч. I. 334 с.
6. Русова С. Мої спомини. Львів: Видавнича кооператива «Хортиця», 1937. 280 с.
7. Сім'янцев В. Студентські роки. (Спогад). Вашингтон, 1973. 174 с.

8. Сім'янцев В. Чорні запорожці. Київ: Пропала Грамота, 2021. 464 с.
9. Шаповал М. Щоденник. Ч. 1: Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Нью-Йорк : Видавництво Української Громади ім. М. Шаповала, 1958. 352 с.
10. Шаповал М. Щоденник. Ч. 2: Від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1958. 558 с.

Монографії:

1. Ankersmit F. Historical Representation. Stanford, CA: Stanford University Press, 2001. 336 p.
2. Gilley C. The 'Change of Signposts' in the Ukrainian Emigration. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2014. 455 p.
3. Бауманн Ф. Розділена династія. Родинна історія російського й українського націоналізмів. Львів: Локальна історія, 2025. 400 с.
4. Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи. Київ: Україна Модерна, Дух і Літера, 2018. Т.1. 704 с.
5. Бочковський. О.-І. Вибрані праці та документи. Київ: Дух і Літера, 2020. Т. 3. Кн. 1. 440 с.
6. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 82 с.
7. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 260 с.
8. Мілютін С. Фотій Мелешко: воїн, письменник, мемуарист. Кропивницький: ТОВ «Поліграф-Сервіс», 2024. 200 с.
9. Право на сміх. Антологія сатири і гумору української діаспори / упоряд. І. Дзюба. Київ: Либідь, 2020. 424 с.
10. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.

11. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / О. Рафальський та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
12. Юрій Шерех (Шевельов), *Не для дітей: літературно-критичні статті й есеї*. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 415 с.
13. Теліга О. Вибрані твори / упоряд. О. Зінкевич. Київ: Смолоскип, 2006. 605 с.
14. Теліга О. Листи. Спогади / упоряд. Н. Миронець. Київ, 2003. 62 с.
15. Шкандрій М. Український націоналізм: Політика, ідеологія та література, 1920-1956. Львів: Локальна історія, 2025. 424 с.
16. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. Лондон: Наше слово, 1954. 228 с.

Статті:

1. Haslam A., Reicher S., Reynolds K. Identity, influence, and change: Rediscovering John Turner's vision for social psychology. *British Journal of Social Psychology*. 2012. Volume 51, Issue 2. 201-218 pp.
2. Бетлій О. Доба українського громадського комітету у ЧСР (з історії українсько-чеських відносин у XX ст.). *Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск*. 2000. Т.18, ч.1. С.121 – 128.
3. Бетлій О., Диса К. Вступ: усе про ідентичність. *Міжкультурний діалог. Т. 1: Ідентичність* /ред. О.Бетлій, К. Диса. Київ: Дух і літера, Центр польських та європейських студій НаУКМА, 2009. С. 11–32.
4. Боряк Т. Празький архів у ЦДАВО України: проблеми обрахунків кількісних параметрів. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2011. № 19 (т. 1). С. 10–17.
5. Глушан О. Участь С. В. Бородаєвського у громадсько-політичному житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці. *Ucraina magna*. 2016. № 1. С. 276-289.

6. Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. № 10. С. 37-40.
7. Дериш Б. Формування адаптаційних стратегій та неподолані виклики українських емігрантів у міжвоєнній Чехословаччині. *Досліджуючи минуле: історик та історичні студії перед викликами сьогодення: [збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції молодих дослідників (Київ, НаУКМА, 7-8 квітня 2025 р.) / ред. Наталя Шліхта. Київ: Дух і Літера, 2026. С. 181–187.*
8. Дзьобак В. Повсякденність ворога: конструювання образу «українського буржуазного націоналізму» в радянській історіографії 1943–1991 років. *Сторінки воєнної історії України*. 2026. № 31. С. 100-125.
9. Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський: формування національної ідентичності в умовах еміграції. *Ucraina Magna*. 2016. № 1. С. 17–27.
10. Кравчук О. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20–30 рр. ХХ ст. *Дриновський збірник*. 2017. № 10. С. 438–450.
11. Краєва О. Основні теоретичні підходи вивчення ідентичності як міждисциплінарної проблеми сучасної науки. *Раціогуманістичні студії. Збірник наукових статей за матеріалами круглого столу 30 травня 2019*. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАНП України, 2019. С. 149-162.
12. Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині. *Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади) / упоряд. Ю. Сливка. Львів, 1992. С. 309-315.*
13. Мишуста А. «Українки-емігрантки на варті національної ідентичності (на прикладі діяльності Гуртка старших пластунок "Україна" в

- Чехословаччині [1933–1937 pp.]»». *Українознавчий альманах*. 2015. № 18. С. 192-194.
14. Мишуста А. Просвітницькі студії українок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 pp.). *Ucraina Magna*. 2016. № 1. С. 290–304.
15. Піскун В. Діяльність Українського Центрального Комітету в Польщі та Українського Громадського Комітету в Чехословаччині по соціальній адаптації українських політичних емігрантів У 20-х pp. XX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2007. № 9. С. 339-351.
16. Ровенчак О., Володько В. Особливості соціокультурної адаптації українських іммігрантів у США. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2019. №. 1 (42). С. 118-144.
17. Удод, О., Юрій, М. Модернізація і становлення української нації. *Сторінки історії*. 2016. №35. С. 39-60.
18. Чернова К. Етнокультурна ідентичність національної діаспори. *Український соціум*. 2006. № 3-4 (14-15). С. 87-93.
19. Чорна Л. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2012. № 13. С. 108-118.
20. Яблонська Т. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім.Г.С.Костюка НАПН України*. 2010. № 38. С. 378-387.
21. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія / А. Яворський та ін. Львів, 2017. С. 185-199.

Автореферати дисертацій

1. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02. Київ: Інститут історії НАН України, 1997. 108 с.

Енциклопедичні видання:

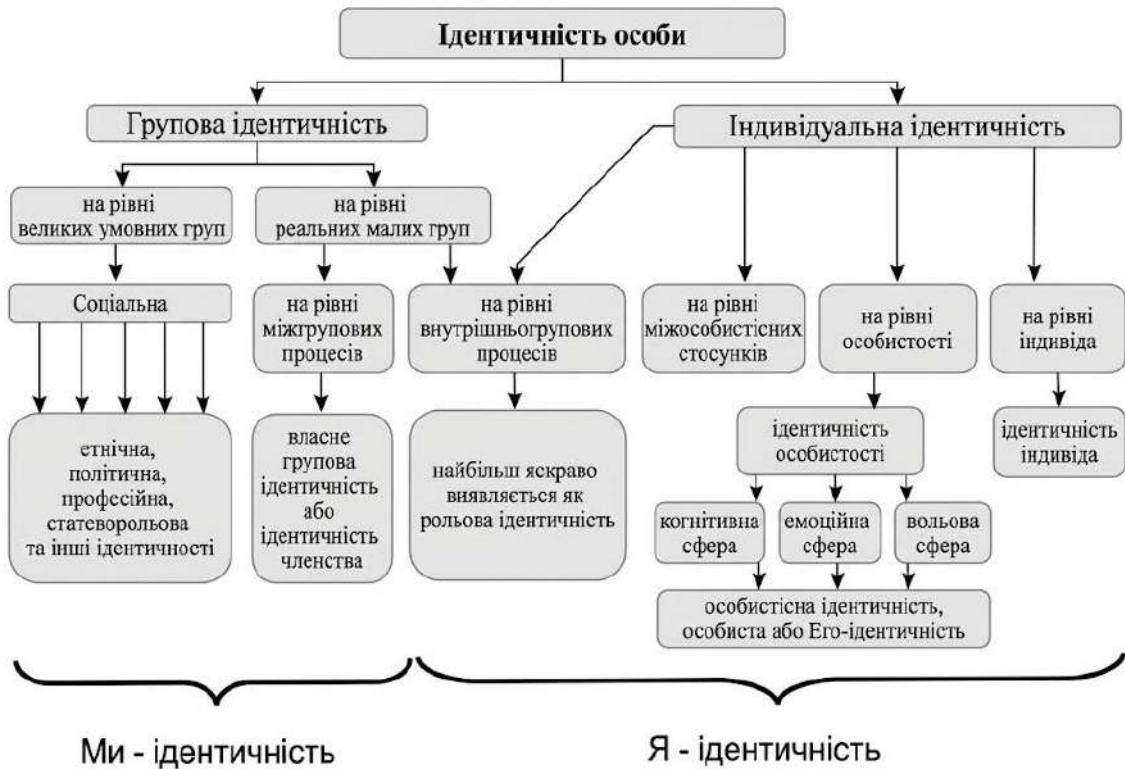
1. Коваль Р., Моренець В. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2015. Т.1. 432 с.
2. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2017. Т. 2. 376 с.
3. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2020. Т. 3. 504 с.

Електронні ресурси:

1. McLeod S. Social Identity in Psychology. Simply Psychology. URL: <https://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html> (дата звернення 12.03.2026).

ДОДАТКИ

Ідентичність особи та її види

Джерело: Чорна Л. Г. Ідентичність особи: від групи до індивідуальності (методологічний аналіз). Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. Вип. 13. 2012. С. 116.

Додаток 2

Карикатура (1965 р.)

В Україні:
— Українських книжок не маємо...

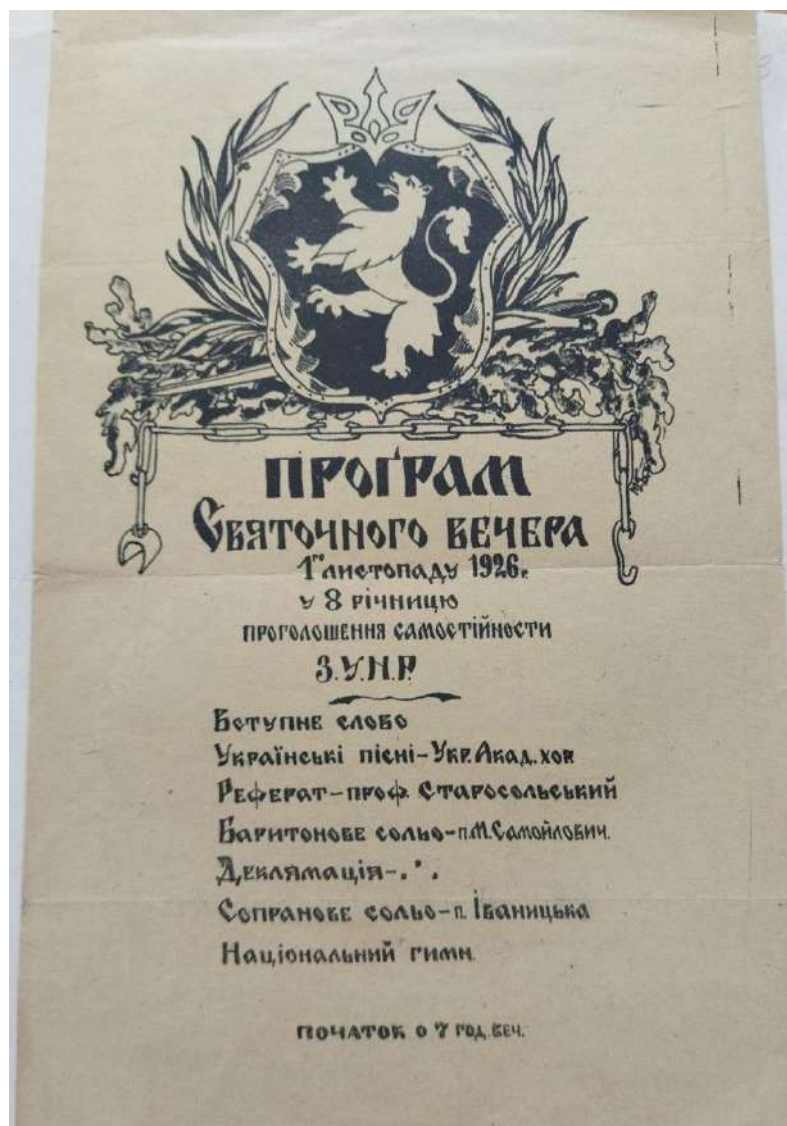

На еміграції:
— Маємо українські книжки!!!

Джерело: Право на сміх. Антологія сатири і гумору української діаспори / упоряд. І. М. Дзюба. Київ: Либідь, 2020. С. 159.

ДОДАТОК 3

Програма відзначення 8-річчя з дня проголошення ЗУНР (м. Прага, 1926 р.)

Джерело: ЦДАГО України. Ф. 401. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 3.